

A KNER-HAGYOMÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Dér Mária

szakdolgozata

Mi volt a dolgozat célja?

Nem akartam egységes és átfogó értékelést adni a Kner nyomdáról, részben már mások megtették helyettem, részben, mert az ilyenfajta értékelés túlnőne egy szakdolgozat keretein, és sokkal több kutatómunkát igényelne, mint amit így végeztem. Elsősorban az érdekelt, melyek azok a tendenciák, amelyek a kor legnagyobb nyomdájává emelték a gyomai kisüzemet, s melyek azok a haladó célkitűzéseik, amelyek tovább élnek és hatnak a mai szocialista könyvművészetben is. A ma szemszögéből próbáltam munkájukat vizsgálni. Ezzel együtt azt is érinteni kívántam, mi volt az, amit célkitűzéseikből sikerült megvalósítaniuk, illetve mennyire akadályozta meg őket a kor abban, hogy munkájuk, tudásuk legjavát adhassák a társadalomnak. Ezzel azt is megmutatva sorsukban, hogy mennyire a társadalomtól függ a művészet hatásköre és mennyire korlátozott a művész minden szubjektív jóakarata, ha nem adottak számára a megfelelő körülmények. Könyvkiadói tevékenységüket ezért érintem többször is, mert épp ezzel a problémával mutat szoros összefüggést.

Legfőbb hiányosság a dolgozatban az, hogy megmaradtam csak az elméleti tételek vizsgálatánál. Gyakorlati munkásságuk elemzése helyett inkább csak az elméleti tézisek igazolása miatt hivatkozom gyakorlatukra. Ez hiányosság, ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a ma szempontjából és a jövő szempontjából is inkább elméleti munkásságuknak van jelentősége.

Másik nagy hiányosság, hogy megelégedtem a nyomtatott források kutatásával; alig támaszkodik önálló kutatásra a dolgozat. Égetően szükséges lett volna a Kner-levéltári anyag átnézése, amelynek adatait a könyvkiadás-problematikánál különösen felhasználhattam volna.- Talán több figyelmet fordíthattam volna a mai könyvkiadás elemzése helyett a könyvművészet helyzetére, megmutatva, hogyan él tovább a Kner-hagyomány mai könyvművészetünkben.

Azt hiszem, bevezetőül ezek voltak a legfontosabbak.

Kenyér, egy kancsó víz és egy könyv. Ez a jelképes rajz díszíti a Milliók könyve sorozat tábláját. Szimbóluma lehetne egyben az egész magyar könyvkiadásnak is, jelentése nem pusztán egyetlen sorozat jellemzője. Több, általánosabb érvényű annál. Az ember legelemibb létszükségletévé tenni a tudás világosságát, felszabadító és felemelő erejét – ez egyben egész szocialista kultúrpolitikánk célja; ennek szolgálatában áll iskolarendszerünkötől kezdve a TIT előadásokon keresztül számtalan intézmény, a film, a rádió, a színház, az egyre inkább tért hódító televízió, és mindezekkel együtt de mégis első helyen a könyv, amely nyújthat szórakozást, magasrendű esztétikai élvezetet, segíthet a szakmai munkában, a világ megismerésében, hozzásegítheti az olvasót ahhoz, hogy minél többet fogadjon magába az őt körülvevő világ ezernyi titkából. Segít az igazság megismerésében, átnyújtja mindazt, amit az emberiség egész történelme folyamán tapasztalt, átgondolt, felismert. Lehetővé teszi, hogy ezt a tudásanyagot minden nemzedék felhasználhassa saját korának alakításában. Épp ezért a könyvkiadás feladata és felelőssége megnövekedett Magyarországon. 1945-től 1959-ig 2.599.192 példányszámban jelentettek meg 32.555 művet – és 1959-ben 452 millió forintot tett ki a könyvforgalom. Ez csak szimpla statisztikai adat. Vagy említsük meg, hogy az átlagban 60 ezres példányszámmal megjelenő Olcsó Könyvtár kötetei milyen sikert jelentettek. Arany Toldija 120 ezres példányban fogyott el, és 30 ezer példányban a József Attila kötet. Ezek a számok önmagukban nem mondanak sokat, és semmiképpen sem adnak valóságos képet, ha csak önmagukban szemléljük őket. Meg kell néznünk, hogyan alakult ki az az olvasótábor, amelynek igényei még a „ponyvának” számító Olcsó Könyvtár sem tudja minden esetben kielégíteni. Látnunk kell, honnan indult, milyen örökségeket hozott magával könyvkiadásunk, hogyan teremtett egy teljesen új, igényes olvasóközönséget, és mennyiben adott a végbement társadalmi átalakulás másfajta jelleget és feladatokat a könyvkiadásnak. A legfontosabb, amit látnunk kell, az, hogy az egész társadalom ügyévé kell tenni a kultúra terjesztésének felelősségét, és a társadalom minden tagja számára elérhetővé kell tenni ezt a kultúrát. Történelmünk folyamán eddig is akadtak olyan könyvnyomtatók, kiadók, akik egész életüket szentelték annak a munkának, hogy olvasóközönséget teremtsenek. Legtöbbször sikertelen, derékba tört kísérlet maradt igyekezetük; az egyéni törekvések mind halálra ítélték, ha nem áll mögöttük az egész társadalom, amely igényli és megbecsüli törekvésüket. Teljesen hatástalanok nem maradtak ugyan, hisz mindig akadt egy kisebb réteg, amely elismerte munkájukat, de széleskörű elismerést, és megértést aligha biztosíthattak maguknak.

Az 1945 után meginduló társadalmi átalakulás tette lehetővé, hogy a könyvkiadás új, széleskörű olvasótábort toborozzon, jórészt olyan rétegekből, amelyekhez eddig csak ritka esetben juthatott el a könyv. Írók, nyomdák, kiadók mentek tönkre az olvasóközönség hiánya miatt, pedig elsősorban nem is az érdeklődés hiányzott, hisz 1945 után olyan könyvéhséget kellett kielégíteni Magyarországon, amit a 120 ezres Toldi fémjelez. Ez volt 1945 után az elsődleges feladat: színvonalas, jó könyveket adni az olvasni vágyóknak és minél többet. Az olvasóközönség alakulását statisztikai adatokkal szemléltethetjük leginkább.

1938-ban kiadtak	2.438 könyvet	9.160.500 példányban
1959 " "	2.818 "	31.254.000 "
1973 " "	6.894 "	64.000.000 "pld.

Szimpla összehasonlítás után is megállapíthatjuk, hogy 1959-ben kb. háromszor annyi ember kezébe jutott el a könyv, mint 1938-ban, és akkor még nem is számoltunk egy másik fontos tényezővel, a megnövekedett jelentőségű könyvtárakkal, amelyek még szélesebb hatósugarúvá teszik a könyvet. Az említett adatokból az is kiderül, hogy könyvkiadásunkban nem annyira a művek, mint a példányszámok emelése lényeges. Ki kell emelnünk, a könyvtárak jelentős és megnövekedett szerepét az olvasóközönség kialakításában, ugyanakkor arra is érdemes figyelni, mekkora összeget fordítanak egyéni vásárlásokra nálunk, mint hódít tért egyre inkább a könyv, minden családban. A kiadott könyveknek csupán 20 %-át vásárolták könyvtárak, a többi egyéni vásárlók kezébe került. 1959-ben átlagosan 5 könyv és 45 forintnyi könyvvásárlás jutott nálunk egy főre. Természetesen arra is ügyelnünk kell, hogy milyen rétegek vásárolják leginkább a könyveket, milyen az olvasóközönség összetétele. Az induláshoz viszonyítva valóban komoly eredményeket értünk el, de ez csak alap a további lépéshez. Legfontosabb, hogy a munkások és parasztok közül lényegesen többet olvassanak, mint előbb. Természetesen nem lehetünk megelégedve egyrészt akkor sem, ha az e rétegekből kikerült olvasók számát tekintjük, – különösen a parasztságnál jelentkezik ez a probléma – nem kevésbé fontos kérdés, mi az, amit ezek az emberek olvasnak. Az olvasás, a könyvek megszerettetése csak az első feladat volt, el kell jutnunk odáig, hogy mindenki számára nélkülözhetetlen legyen a könyv, mint segítség munkája jobb elvégzésében, másrészt, mint a szórakozás, művelődés egyik fontos és nemes eszköze. Legfontosabb feladataink egyike, kialakítani már az iskolás korban olyan igényt, hogy a könyv később az önművelés legfontosabb eszköze legyen. A gyorsuló ütemű technikai, társadalmi átalakulás mindenképp megkívánja ezt az önképzést az élet minden területén. Nem kevés feladat ez sem, hogy megismertessük az emberekkel a szabad idő felhasználásának ésszerű, értelmes módját, kitarjunk előtte bizonyos lehetőségeket már most, amikor a szabad idő felhasználásának problémája látszólag nagyon is távolinak tűnik. Figyelni kell arra a jelenségre is, Figyelni kell arra a jelenségre is, hogy az új olvasóközönség, mint jelentkezik újabb és újabb igényekkel és lesz passzív befogadóból olyan táborra, amely bizonyos hatást is gyakorol a könyvkiadásra. Könyvkiadásunk egyik legfontosabb szempontja kell hogy legyen, nevelni, fejleszteni, egyszersmind figyelembe is venni a közönség ízlését. Mivel és hogyan lehet ezt elérni? Nem mindegy milyen könyvek közül választhat magának az olvasó, mit kap kezébe, mi juttatja el őt a könyv szeretetéhez és mit kap az igényesebb, rendszeresen vásárló közönség. Könyvkiadásunk másik nagy pozitív változása a megnövekedett példányszámok és az olvasóközönség megteremtése mellett a társadalmi változás. Cél, hogy a kultúra igazi forrásait a valóság megismerésének legjobb eszközeit adjuk kézbe, az ideológia, a szépirodalom, a tudomány az ismeretterjesztés területén egyaránt. Olyan műveket, amelyek a társadalmi igazságok felismerésében, tisztánlátásában, a tudomány eredményeinek megismerésében, az ember egyéniségének minél teljesebb és sokoldalúbb kibontakozásában, tehetségének és képességeinek kifejlesztésében és hasznosításában segítséget nyújthatnak. Hozzá kell juttatni az olvasókat a külföldi könyvek legjobbjaihoz, eredetiben, vagy magyar fordításban. Könyvkiadásunk egyik feladatának azt tekintette, hogy a szépirodalom területén megismertesse olvasóközönségünket a magyar irodalom legjobbjainak munkáival. Helyet kaptak a magyar klasszikusok sorozatban legjelentősebb magyar irodalmi művek, s alig van az elmúlt évszázadoknak olyan jelentős magyar írója, akinek munkája ne látott volna napvilágot az utóbbi tizenhét év alatt.

Móricz Zsigmond művei		2.604.000 példányban	
Jókai Mór	"	2.062.900	"
Mikszáth Kálmán	"	2.017.700	"

Százezernél nagyobb példányban jelent meg: Illés Béla, Fehér Klára, Gergely Sándor, Tamási Áron, Illyés Gyula kötetei; a világirodalom klasszikusai közül Gorkij, Mark Twain, Balzac művei jelentek meg legnagyobb példányszámban.

A mai magyar irodalom sem kaphat mostoha helyet könyvkiadásunkban. Emellett meg kell ismertetni olvasóinkat a világirodalom klasszikaival, más népek régi és mai irodalmával, a kritikai és szocialista realizmus legjobb termékei mellett a mai nyugati irodalmi törekvésekkel is. A legutóbbi évek jelentős eredményeket hoztak. Mindezek mellett az ifjúsági és gyermekkönyvek, képzőművészeti és zenei ismereteket gyarapító könyvek egyre nagyobb számban kapnak helyet könyvkiadásunkban. Az ország gyors ütemű iparosodása szükségessé teszi, hogy minél több szakkönyv, tudományos és ismeretterjesztő munka jelenjék meg. Természetesen nem nélkülözhetjük a mezőgazdaságban szükséges irodalmat sem. Tankönyvekről itt nem beszélek. – Egyre nagyobb súlyt kell helyeznünk arra is, hogy hazai tudományos és művészi eredményeinket megismerjék külföldön is; ennek szolgálatában áll idegen nyelvű könyvkiadásunk.

A bizonyos hátráltató tényezők ellenére is sok eredményt felmutató könyvkiadásunk 1957 után fokozottabb fejlődésnek indult, részben folytatva a régebben megkezdett munkát, részben új feladatokkal gazdagodva. A felszabadulás utáni egyre fokozódó mennyiségi változás magával hozta a könyvkiadás minőségi megváltozását is két területen elsősorban: a könyvkiadás differenciálódása és a könyvművészet területén. A kiadóvállalatok részletes ismertetése nem tartozik a dolgozathoz, csupán néhány szóval említtem meg milyen megnövekedett súlyú feladatok elvégzésére jöttek létre új kiadóvállalatok. A Magvető feladata a mai magyar irodalom legjobb műveinek kiadása, az, hogy most induló fiatal tehetségeknek fórumot biztosítson. Nem utolsó sorban fontos, hogy ezeket a műveket olcsó áron hozza forgalomba, ami elősegíti, hogy minél többen hozzájuthatnak a mai irodalmunk termékeihez. – A Corvina kiadó feladatkörét már érintettem: hazai irodalmunk és tudományos eredményeink népszerűsítése külföldön. Ami tartalmából fakadóan leginkább érdekel bennünket, az a tény, hogy 1957-ben új kiadóvállalat jött létre Magyar Helikon címen, amelynek különleges feladata bibliofil jellegű könyvek kiadása, a magyar könyvművészet legszebb hagyományainak ápolásával korszerű, sajátosan magyar könyvművészet kialakítása.

A könyvművészet szempontjainak figyelembe vétele új feladatként jelentkezett könyvkiadásunkban. A kezdődő kultúrforradalom idején 1945 után elsődleges szempont az volt, milyen könyveket kell eljuttatnunk az olvasóhoz, és nem vehettük figyelembe – már csak anyagi nehézségek közrejátszása miatt sem – azt, ahogy milyen köntösben hagyja el a könyv a nyomdát. Nem is csak könyvművészeti törekvések hiányáról van szó. Oly silány volt a könyvek alapanyaga (papír, kötés, nyomás), ami szocialista könyvkiadásunk megindulása után tíz évvel semmiképpen sem volt már indokolt és elfogadható. Legyen olyan a könyv

ruhája, hogy már első pillantásra is vágyat ébresszen bennünk, belső tartalma megismerésének vágyát.¹

Elég megnéznünk a Szépirodalmi Kiadó, vagy a Szikra 1950-es évek elején kiadott könyveit, silányak, unalmasak, egyhangúak, jellegtelenek, egy kaptafára készültek a kiadványok, holott minden könyvnek tartalmából fakadóan külön egyénisége van, amit külsejével is kifejezésre kell juttatni. A fejlődés első időszakában nem használta ki könyvkiadásunk a tipográfia- kínálta lehetőségeket, szükségtelennek tartotta az illusztrációt és feleslegesnek a könyvdíszeket. Így nem volt más a könyv, mint szimpla gyári termék. A könyvek példányszámának rohamos emelkedése lassanként magával hozta azt az új igényt, az olvasóközönségnél, a kiadóknál, a nyomdáknál, hogy tudatosan törekedjenek a magyar könyvművészet modern útjainak megkeresésére.

Először folyóiratok hasábjain megjelent cikkek figyelmeztettek – olyan írók tollából, akik szívügyüknek tekintették a magyar könyvművészet kérdését és legalábbis elvben tenni kívántak érte valamit – hogy az irodalom és a nyomdászok kapcsolatát elhanyagolják nálunk s ez magában rejti azt a veszélyt is, hogy igénytelenné válnak az olvasók a könyv kiállítása iránt. A közönség figyelmét fel kell hívni, közönyét szét kell törni, de ehhez elsősorban az kell, hogy valóban szép könyveket produkáljanak a kiadók. Az adott objektív akadályok mellett számtalan olyan akadály is létezett, ami egyszerűen nemtörődömség, vagy lelkiismeretlenség következménye volt. Mind többször hangzott el: régi tradícióink köteleznek, eredményeik felhasználására, egy új könyvkultúra megteremtésére. Ennek a törekvésnek első lépéseként a könyvművészet útjainak, mibenlétének, feladatainak, hagyományainak elvi tisztázására lett volna szükség, úgy hogy ne maradjon ez az elvi tisztázás csupán a beavatottak szakmai kérdése. Lehetővé kell tenni, hogy az olvasóközönség is felvilágosítást kapjon a könyvművészet leglényegesebb kérdéseiről, meg kell ismertetni azzal, mit várhat egy kiadványtól, milyen szempontból kell igényesnek lennie. A cikkek hatása pozitív volt, hisz új igények megfogalmazásáért és kielégítéséért emeltek szót.

Mik voltak a legégetőbb nehézségek az indulásnál? Először is azoknak a jó minőségű alapanyagoknak – papír, festék, gépek – hiánya, amelyek nélkül nincs művészi könyv. De ez korántsem minden. Elhasználtak a nyomdák betűi, aminek következtében foltos lesz a papír, egyenetlen az oldalak nyomása stb. Mindezek a hibák aránylag igényesebb kiadványoknál fordultak elő, ebből következik, hogy az első tömegkiadványok színvonala még ennél is rosszabb volt. Ezek a cikkek figyelmeztettek még egy nagyon fontos kérdésre. Arra, hogy nem elég egy-két igényes nyomdaterméket adni ki évente, az igazi feladat a tömegkiadványok magasabb szintre emelése. Itt merül fel a szakember képzés problémája is. Egyesek szükségesnek látják, hogy a Képző- és Iparművészeti főiskolán kapjon helyet a könyvtervezés, a tipográfiai képzés is. Az elgondolás nem volt eredeti, külföldön, például Németországban, már létezik ilyen képzés.

„A tömegek számára készülő kiadványok mutatják, milyen fokon áll a könyv művészete.”²

Miért van minderre szükség? Az olvasók ízlésének nevelése, szépérzékének fejlesztése érdekében.

A problémák merész felvetése komoly eredményeket hozott. Nyilvánvalóvá lett a vizsgálatok során, hogy nyomdáink egyrészénél adottak a szép könyv megteremtésének objektív feltételei. Vannak tehetséges grafikusaink is, tipográfusaink, vannak használható könyvművészeti hagyományaink, amelyek útmutatást adhatnak az indulásánál. Szükség volt mint már említettem, bizonyos problémák elvi tisztázására is, mert a társadalmi átalakulásból következően megváltozott a művészi könyv előállításának mindhárom tényezője: az igények, az új eszközöket hozó technikai fejlődés és a korszellem, amely szabadabb, mint az előző korok kötött stílusai. Nem mondhatjuk azt, hogy ez az elvi tisztázás teljes egészében megtörtént, ezeknek az éveknek elsősorban az útkeresés volt jellemzőjük, és ha alapvető kérdések tisztázódtak is, sok olyan probléma merült fel, és merül fel ma is, amely alkalmat ad vitatkozásokra, véleménycserékre. Ezek a vitatkozások egyszersmind szükségesek is, mert állandóan újabb törekvések felszínre hozói és hozzájárulnak az új szocialista könyvművészet kialakulásához.

Hogyan látott hozzá könyvkiadásunk a gyakorlati megvalósításhoz? A Kiadói Főigazgatóság létrehozta a Könyvművészeti Bizottságot, feladataul jelölte meg a magyar könyvművészeti teendők irányítását, összehangolását, elvi kérdéseinek tisztázását. A szép könyv megteremtésének egyik biztosítója a kiadók közötti egészséges verseny – az év legszebb könyve cím elnyeréséért. A versenyt 1955-ben kezdeményezte a Kiadói Főigazgatóság; részben külföldi példák után, részben saját hagyományainkat elevenítette fel. Az 1920-30-as években a Magyar Bibliofil Társaság rendezte meg évenként a kiadók versenyét és részesítette jutalomban a legszebb munkákat. (Érdekes összevetés lenne, ha megnéznénk a Bibliofil Társaság által jutalmazott néhány kiadványt mai díjat nyert kiadványok mellett. Előfordulhat, hogy technikai szempontból esetleg kifogástalanabbak a régiek, de ma bizonyára nem kapna első díjat az évi versenyen Bohuniczky Szefi novelláskötete.) A kiadványok művészeti, tudományos, szépirodalmi, ifjúsági, ismeretterjesztő, tankönyv, zenei és bibliofil kategóriában nyerhetnek díjakat. Díjazták vagy dicséretben részesítik ezen kívül a legjobb kiadókat is. Eddigi eredményeink már külföldi sikereket is hoztak. A Corvina idegen nyelvű kiadó 1958-ban a Brüsszeli Világkiállításon nagydíjat nyert. Moszkva, Róma, Párizs és Bukarest, ahol kiállításokon mutattuk be legszebb könyveinket, nagy elismeréssel adózott a magyar könyvkiadás és könyvművészet új törekvéseinek. A külföld elismerése jogos büszkeséggel tölthet el bennünket. Könyvművészetünknek azonban még igen sok olyan feladatot kell megoldania, amire elsősorban a hazai hagyományaink kötelezik. Valahányszor könyvművészetről esett és esik szó ma is, mindig fölbukkan a múlt hagyományaira hivatkozás. Könyvművészeti törekvéseink megalapozójaként szívesen emlegetik a tragikus sorsú nagy nyomdászt, Misztótfalusi Kis Miklóst, – de még közelebb vannak hozzánk, és közvetlenül felhasználható tradíciót jelentenek azok a XX. századi nyomdászcégek, akik a kapitalista verseny időszakában képesek voltak arra, hogy könyvművészetet teremtsenek az akkori Magyarországon. Legtöbbjük másként értelmezte, illetve volt kénytelen értelmezni a bibliográfiát, mint ahogyan azt ma értelmezzük, és művészi színvonalú könyveik csak kevesek számára voltak hozzáférhetőek; – a Rózsavölgyi, Amicus, Hungária, Tevan cégekre gondolok – mégis meg kell különböztetnünk bibliofilijukat a korszaknak attól az álbibliofilijától, amelynek szemében mindent jelentett egy-egy számozott kiadvány függetlenül attól, hogy más

tekintetben megfelelt-e a könyvművészet követelményeinek. Kiadványaink példamutatók számunkra is, és örökségük legszebb megbecsülése az lenne, ha a tömegek számára készülő nagy példányszámokban tudnánk ugyanazt a színvonalat adni, amit ők kevés számú könyveikben megteremtettek.

Külön kell megemlíteni azt a könyvművészeti törekvést, amelynek talán a legtöbbet köszönheti régebbi és mai könyvművészetünk: a Kner-család munkásságát. Igen sokan, és igen szívesen hivatkoznak arra, hogy az alapvetésükön kell korszerű, mai magyar könyvművészetet teremteni, ugyanakkor azonban sok vonatkozásban tisztázatlan és nem teljes egészében közismert, mi az voltaképpen, amiben Knerék – tudományos célkitűzéseikben, vagy gyakorlatilag megvalósított munkásságukban – a mai szocialista könyvművészet előfutárai voltak. Nem csak arról van szó, hogy egy kapitalista viszonyok között működő cég tapasztalataiból átvesszük a számunkra leginkább megfelelőket, látnunk kell azt is, hogy vannak törekvéseik és eredményeik, amelyek megegyeznek a mai szocialista könyvművészet alapvetéseivel és követelményeivel. S ezzel elérkeztünk a legfontosabb kérdéshez: mit és mennyit jelentenek mai könyvművészetünk számára a korábbi nagy bibliofil kiadók hagyományai. Mennyiben teremtettük meg azokat a kapcsolatokat az előző korok könyvművészeti törekvéseivel, amelyek nélkülözhetetlenek új szocialista könyvművészetünk létrehozásához. Konkrétan a Kner-hagyományról van szó. Mit jelent mai könyvkiadásunkban, könyvművészetünkben mind az, amit ez a vidéki nyomdászcsalád képes volt megvalósítani, vagy ha nem valósíthatott meg, hát elméleti írásokban lefektetett azzal a tudatos céllal, hogy az utókor valóra válthassa mindazt, amit megvalósítani neki nyomdász, könyvművészi és könyvkiadói tevékenységében nem adatott meg.

Vizsgálódásaink tehát kétirányúak. Egyrészt számba venni azt az elvi, elméleti anyagot, amit Kner Imre munkássága jelent, és amelynek összegzését már nem végezhettem el. Másrészt megvizsgálni az általuk követett gyakorlatot, illetőleg azt, hogy a gyakorlat mennyiben jelent számunkra útmutatást, élő, felhasználható hagyományt. Az áttekintés semmiképpen sem teljes, főként a leghaladóbb vonások kiragadására törekedtem, mert ezek egyszerismind a legjellemzőbbek is a Kner –család munkásságában.

Knerék elismerésre méltó nyomdászati, könyvművészeti és könyvkiadói munkásságából szinte csak könyvkészítésük, tipográfusi tevékenységük értéke él a köztudatban. Méltatóik elsősorban ezt értékelik nagyra. Teljesen jogos ez az értékelés, de nagyon egysíkú, csak egyoldalú elismerése Kner Imre gondolatgazdag, ezernyi vonatkozásban újat akaró és sok vonatkozásban újat is teremtő életművének. Otthonos volt a könyvművészet legtágabb értelmezésű és kiterjedésű területein mindenütt, és nagyon sok vonatkozásban alkotott maradandót. Igen ritkán, vagy éppen sohasem emlegetik azt a Knert, akinek könyvkiadó tervei és eredményei is voltak, pedig életműnek helyes értékeléséhez ez is szervesen hozzátartozik. Legtöbbször megfélekednek arról, hogy Kner Imre számára nem az volt a legfontosabb, milyen formában ad egy könyvet az olvasó kezébe, sokkal inkább az, milyen tartalmú legyen a könyv. Messze túlhaladta az ő szándéka első mesterének William Morrisnak célkitűzését, aki azt mondta: „...azt akarom, hogy esztétikai gyönyörűség legyen a könyv.” Kner Imre a könyvművészetet csak eszköznek tekintette és nem célnak. Nézzük meg mennyiben. Sokat citált mondatát kell újra idéznem, amely talán legklasszikusabb

megfogalmazása, összegzése mindannak a célnak, amiért egész életében tevékenykedett, és amely a legnemesebb emberi célok egyike. Ez a célkitűzés ad munkájának olyan megvilágítást, amely „korának legnagyobb nyomdászává” tette őt. Ez a törekvés teljes egészében megegyezik a mai szocialista kultúra célkitűzéseivel. „A tömegek lelkét meg kell nyitni az élet értelmét adó szépség megértése, átélésének lehetősége előtt, hozzáférhetővé kell tenni a milliók számára a kultúra igazi eredményeit... Az emberiség jövőjét egyedül a tömegek felemelkedése biztosíthatja. – Hány ember éli végig az életét úgy, hogy soha egyetlen igazi komoly művészi alkotás, beható, átélés szerű szemléletéhez nem juthat el. Hiszen az igazán nagy művészi értékek eléggé ritkák... és a fizikai megközelítés lehetősége még nem nyitja meg az utat hozzájuk. De a pénz, a bélyeg, az újság, a nyomtatvány, a könyv minden ember kezébe eljut... éppen ezért rendkívül fontos volna, hogy az ilyen tömegtermékek mennél szebbek, mennél művészebbek legyenek. Éppen ezeken keresztül lehet eljuttatni a művészetet mindenkinek... A magyar könyvművészet problémája tehát döntően fontos magyar kulturális probléma.”⁴ Ez volt a döntő különbség közte és könyvművész kortársai között. Ami a mai magyar könyvkultúrát megkülönbözteti a régitől, az elsősorban nem a formanyelv, hanem a célkitűzés. S Kner Imre legnagyobb érdeme kortársaival ellentétben, hogy a célkitűzésben is előfutára volt mai könyvművészetünknek.

„A tömegek lelkét meg kell nyitni az élet értelmét adó szépség befogadása előtt.” Mit tekintett Kner Imre az élet értelmét adó szépségnek? Elsősorban a könyv lelkét, belső tartalmát. Ezt akarta eljuttatni a tömegekhez és ezt a belső szépséget öltöztette a harmonizáló külső szépség-ruhájába. Érdekes feladat megnézni, milyen irodalmi műveket tartott érdemesnek a kiadásra és mik voltak azok a szempontok, amelyek meghatározták kiadói tevékenységét, s látni fogjuk, hogyan tette tönkre korának értetlensége a legtisztább emberi törekvések egyikét. Az ő sorsa mutatja legszemléletesebben, hogy mennyire korlátokat emelt eléje a kor, amelyben élt, és ez a sors a legtragikusabb példája annak, hogy bármilyen becsületes emberi törekvésnek erre a sorsra kell jutnia, ha magányos törekvés, és nincs mögötte az egész társadalom támogatása. Törekvéseit csak akkor valósíthatta volna meg, ha az egész társadalom számára dolgozhat.

Foglalkoznunk kell Kner Imre munkásságával ma különöse azért is, mert nem volt még egy nyomdászunk, aki annyira tudatosan a jövő számára dolgozott volna, mint ő, érezve, hogy munkája csak láncszem az emberi alkotás nagy folyamatában, múltat és jövőt összekapcsoló láncszem. Ő maga azért fordult vissza a múltba, hogy megteremtse ezt a kapcsolatot, de tudta – és számunkra talán ez a gondolat a legfontosabb, amikor a Kner-hagyomány kérdéséhez nyúlunk: „...a tradíció nem öncél, elsősorban mégis a jövő a fontos. Nem akarunk belécsontosodni elért életformákba, a rohanva- növő és fejlődő élet elé gátakat emelni, hogy ...a felfelé törő generációk elől bástyázzuk el az utat. Mi a folytonosságot akarjuk. Azt akarjuk, hogy a múltban megszerzett erők ne vesszenek el, hanem szárnyat adjanak a mának és segítsenek meghódítani a jövőt: de főként azt, hogy ne kelljen a mának újra és újra megállnia olyan feladatok előtt, amelyeket a múlt már megoldott.”⁵

És foglalkoznunk kell vele, mert – mint Fülep Lajos írta – „Egyszer talán az egész ország tudni fogja, mit veszített benne... korának legnagyobb nyomdásza volt.” – és meg kell

adnunk neki azt az elismerést, megbecsülést és szeretetet, ami munkája alapvető feltétele lett volna, de amit életében sohasem kapott meg.

A legnagyobb magyar nyomdász volt, nemcsak abban különbözött kortársaitól, hogy tökéletes tipográfiát csinált, és célkitűzése is más volt, elsősorban az különböztette meg tőlük, hogy Kner Imre életművet alkotott. Tökéletes művészi szépségben pompázó könyvei egész elméleti munkássága, tevékenységének minden legkisebb mozzanata egy nagyon tudatos, megalkuvást sohasem ismerő életcél szolgálatában álltak. Tragédiája, hogy ezt az életművet egy olyan társadalom viszonyai között építette fel, amely nem adott neki lehetőséget tehetsége teljes kibontakozásához. Egész életében saját magára volt utalva s csodálnunk kell benne azt az erőt, amely nem engedte, hogy céljától valaha is eltérjen.

Kner Imre munkássága szerves folytatása volt annak, amit apja, Kner Izidor elkezdett. Célkitűzésük alapjaiban azonos. Kner Izidor ezzel a mondattal kezdi a nyomda történetét összefoglaló könyvét:⁶ „Bármilyen sikeres, eredményes munkálkodásnak csak az a része számít, amelynek a köz látja hasznát, és amely az egyetemesség javát szolgálja.” – Akkor tudjuk Knerék célkitűzéseit valóságosan és teljes egészében helyesen értékelni, ha megnézzük, milyen körülmények között, milyen technikai felkészültséggel dolgoztak, akkor, amikor olyan feladatok megvalósítását tűzték ki célul, mint a magyar könyvművészet megújítása. Nyomdájuk, amelyet „pénz, hozzáértés, szaktudás nélkül”⁷ alapított Kner Izidor könyvkötő segéd 1882-ben, abban az időszakban, amikor már erős kapitalista nyomdavállalatok veszélyeztették a kisebb nyomdák önállóságát, és a mindinkább erősödő verseny nem sok reményre jogosíthatott egy ilyenféle fellengzős vállalkozást – nem egészen ötven év alatt kapitalista nagyvállalattá nőtte ki magát. De ennél sokkal nagyobb jelentőségű az a tény, hogy a századfordulón már komoly vetélytársként kellett vele számolni a kiadványok minőségi színvonalát illetően. Számptalan akadály és nehézség leküzdése árán sikerült ezt a magas színvonalat elérni és megtartani, de létének, megmaradásának egyetlen lehetőségét ez a magas színvonal jelentette. Az üzem túl kicsiny és szegény volt ahhoz, hogy pénzbefektetésekkel versenyezhesse egy olyan porondon, ahol az üzemi sikeren kívül semmi más nem számított. (Csak meg kell nézni egy-két akkori kiadványt bizonyosságul.) Kner tehát, egyrészt kényszerítve volt arra, hogy minőségi könyvkiadást produkáljon, ha nem akart tönkremenni, már pedig népes családját valahogyan el kellett tartania. De korántsem volt az egyedüli ok, amely kényszerítette őt. Belső indítékai voltak. Kner Izidor sohasem lett olyan kapitalista nyomdász, akit csak az üzleti siker érdekelt és aki ennek érdekében valamit is engedett volna a minőség követelményéből. Családja százados hagyományából örökölte a könyvek szeretetét, amelyet azután gyermekeire is átörökölt. És sokkal elevebben élt benne annak az időszaknak az élménye, amikor ő volt egy személyben a szedő, a nyomtató, a kötő, beosztott és igazgató saját nyomdájában, semhogy csak üzleti szempontokra ügyelt volna. Régi századok nagy könyvnyomtató mestereinek megszállottságát hozta magával, azt a szenvedélyt, amely a munkában keres és talál kielégülést. Ezek a vonásai érdekesen keverednek olyan jellemvonásaival, amelyek már kapitalista mivoltából fakadtak. A valóságban mindig megmaradt kis kapitalistának, aki a tisztességes verseny feltételeit szerette volna rákényszeríteni nyomdásztársaira. Jó tollú író lévén, szívesen jelentetett meg cikkeket

különböző szaklapokban, ezek témája leggyakrabban a hazai nyomdászat és egyben saját nyomdája helyzetének elemzése. A nyomda egész fennállása alatt – még akkor is, amikor már Imre vezette – egy pillanatra sem szabadult fel az alól a nyomás alól, amelyet a nálánál nagyobb, jobb technikai felszereléssel és kevesebb „becsületességgel” dolgozó nyomdák jelentettek számára. 1932-ben Eszmél és viaskodások címmel kiadta eddig megjelent cikkeinek gyűjteményét. A cikkek tekintélyes része azért íródott, mert Kner Izidor szükségét érezte annak, hogy hivatalos fórumokon is felemelje szavát a kisebb nyomdák védelmében. A „Ne tovább” és „Piszok verseny” c. szenvedélyes hangú cikkek az üzleti tisztesség törvénybe iktatását követelik. „Éljen az üzleti tisztesség és a hazai ipar” – felkiáltással. Sajátos társadalmi helyzetéből fakadó látásmódja nem tudta minden esetben világosan felmérni a kapitalista termelés igazi mivoltát, s talán hitte is, hogy az őt annyira jellemző becsületesség elve a kapitalista világban is megvalósítható. Érdeklődése széles körű. Társadalmi problémák is izgatják, az akkoriban oly fontos szerepet játszó agrárszocialista mozgalmak – állásfoglalása az ilyen természetű kérdésekben jellemzően és helyzetéből következően középutas. Nem is ezek a cikkek érdekelnek bennünket leginkább, hanem azok – számuk nem is kevés – amelyek bizonyosságai annak, hogy célkitűzései szélesebb körűek voltak, látóköre pedig tágabb annál, semhogy csak saját kis üzeme szempontjainak figyelembevételéig terjedt volna. Egész törekvését csak csekély résznek érezte egy olyan magasabb cél megvalósításának szolgálatában, amelynek feladata a magyar ipar megteremtése és továbbfejlesztése lett volna a célja. Szívesen vetette egybe a magyar és a külföldi helyzetet, hogy ezzel is bizonyítsa iparunk megteremtésének égető szükségességét. A társadalmi kérdések iránti személyes felelősségérzet, a hivatástudat komolysága, az egyes ember felelősségének legteljesebb átérzése a történelmi haladás folyamatában, szinte tradícióként vonul végig Kneréknél és emeli ezt a nyomdász-családot olyan magas erkölcsi szintre a szemünkben, hogy hagyományaink között elsősorban erre a morális – emberi magatartásra kell figyelniük. Külön meg kell emlékeznünk fanatikus hitükről, amellyel munkájukat végezték, s amely erőt adott nekik a munka folytatásához minden nehézség ellenére is. Termelési feltételeik, különösen az alapítást követő első és második évtizedben voltak nyomorúságosak: hiányzott a szükséges felszerelés. Használt nyomdagépeket szereztek be lassanként és körülbelül tíz év telt el, amíg megfelelő helyiséget tudtak építeni. A munkások kezdetben a családtagokból kerültek ki. A nyomda fennállásának 15. évfordulóján még nem volt gyorsajtójuk, szedőgépük pedig 1941-ben sem, bár ennek elsősorban nem anyagi indítékai voltak. Ilyen körülmények között sem elégedett meg azzal, hogy egyedüli célja a család megélhetésének biztosítása legyen. Magasabb rendű célt a magyar könyvnyomtatás megújításának titkos tervét melengette Kner Izidor. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a kérdést, amelyet annyiszor emleget cikkeiben. Differenciáltabb ízlésű nyomdászokra lenne szükség – hangoztatja. Fontosnak tartotta a szakmai utánpótlás kérdését, szerinte ez a magyar ipar fellendülésének a kulcsa. Ezért emeli fel szavát a ház körüli munkára befogott csekély szakmai képzettséggel rendelkező tanoncok sorsának megváltoztatásáért. Ha tévedett is abban, hogy ezzel minden problémát megoldottnak vélt a fejlődés kérdését illetően, a szakemberképzés fontosságának hangsúlyozása nagy pozitívumnak számított. Évekkel később fia, Imre vetette fel hasonló komolysággal a szakmai utánpótlás kérdését.

A kezdeti idők nehézségeit maga Kner így jellemzi egy későbbi írásában: „Program szerint ezt nem lehetett volna végigcsinálni, mert még fantázia sem tellett volna rá, és mert elszörnyedt volna a feladattól a vállalkozó. S úgy, amint az élet szötte sem csinálta meg sem előttem, sem utánam senki. De ne is kényszerítsen ádáz sorsa rá senkit soha.”⁶ Legnagyobb akadálynak a nyomdahelység kérdése mutatkozott. Mennyiben volt szerencsés és mennyiben volt kedvezőtlen a város megválasztása, ahol a nyomdát alapították? Maga Kner említi, hogy egyetlen valamirevaló nyomdáról tud az egész Alföldön és az Dobai János gyulai üzeme. Túlságosan nagy konkurenciától tehát nem kellett tehát félnie. De túlzott érdeklődésre sem tarthatott számot, hiszen családjának könyvkötői tapasztalataiból jól ismerte Gyoma környékének olvasói igényeit és nagyon jól tudta, hogy e hely „... nemcsak hogy fellengzős ábrándokra nem jogosított, de a megélhetés leghalványabb reményével sem kecsegtetett.”⁶ Az ország központjától távol eső Gyoma – amelynek környékén a legjelentősebb helységeket is csak a századforduló felé kapcsolták be a vasúthálózatba – elszigetelt, jelentéktelen községnek számított. A nyomdász, aki könyveket akart kiadni biztos bukásra volt ítélve. Kner Izidor is jobbnak látta a biztonságosabb megrendelések szolgálatát és csakhamar olyan területet talált magának, amelynek jövedelme lehetővé tette a nyomda gyors ütemű fejlesztését, ez a terület a közigazgatási nyomtatványok készítésének „privilégiuma” volt. Könyvkiadói tevékenységet alig folytatott egészen addig, amíg fia, Imre be nem kapcsolódott a nyomda munkájába. A közigazgatási nyomtatványok szempontjából nem volt lényeges a nyomda földrajzi fekvése, mert gyorsan növekvő hírnevük hamarosan népszerűséget szerzett nekik, nemcsak a környéken, hanem az egész országban, a szállítás nehézségeit pedig sikerült megoldaniuk. A vidék majd csak Kner Imre tevékenysége idején érezheti visszahúzó hatását: a szellemi élet szinte oly messze esett, hogy aki itt kényszerült élni, csak szemlélője lehetett inkább, semmint tevékeny részese a magyar kulturális élet alakulásának. Kner Imre magára maradásában is nagy szerepe volt ennek az atmoszféra – hiánynak, elszigetelődése éppen ezért bizonyos fokig szükségszerűen következett be.

A nyomda munkájának megszervezéséhez nagy kedvvel és lendülettel fogott Kner Izidor. „Véremben volt a mesterség”⁶ mondja könyvében. Valóban, csálhatatlan üzleti érzékkel tapintotta ki, milyen területeken lehet állandó, sőt egyre növekvő igényekkel számolni, s így látott hozzá vevőkörének kialakításához. A nyomda kezdeti szakasza a modern reklám kialakulásával esik egybe, s Kner jó érzékkel használta fel a reklámot nyomdája népszerűsítésére. Egy kicsit ezt a célt szolgálta „Röpke lapok” címen kiadott újságja is. A reklámban a minőség szempontját tartotta elsőrendűnek, hirdetései olyan kivitelben készültek, amelyeknek külseje is azonnal megragadta a figyelmet. Tájékoztató jellegűek voltak csupán – de jó pszichológiával mindig névre szóltak, és lehetőleg azt ajánlották az illetőnek, amire számítások szerint éppen szüksége lehetett. Többször előfordult, hogy ajándékpéldányokkal halmozta el a közönséget, jól sejtve, hogy más vonatkozásban ez a gesztus sohasem marad viszonzatlan. 1886-ban jelentette meg első Betűmintakönyvét. A cél kettős volt: Megismertetni a közönséget a nyomda munkájával, másrészt a választás lehetőségét adni a megrendelőknek, ki-ki ízlésének, igényeinek megfelelően rendelhessen a nyomda termékeiből. Ez utóbbi célkitűzés – a burkolt üzleti célzatosság mellett – magában rejtje már azt a gondolatot, amit később Kner Imre hangoztatott: az olvasó, a megrendelő igényei nem közömbösek, befolyásolhatják a kiadványok minőségét. És ezen az úton

juthatunk el odáig, hogy felelőssé tegyük a vásárlóközönséget a könyvek minőségének alakításában. – Ez a mintatár hozta meg Kner számára a sikert. A Belügyminisztérium őt bízta meg a közigazgatási nyomtatványok készítésével, másrészt az egyéni rendelések olyan tömegét kapja egyik napról a másikra, hogy csakhamar szűk lesz a régi nyomdaépület és kevésnek bizonyulnak gépei a megrendelések elkészítésére. A fejlődés üteme olyan rohamos, hogy 1905-ben, tehát 18 évvel az alapítás után, újabb építkezésbe kell fognia. De talán még ennél is jellemzőbb adat a munkások számának emelkedése. Az alapításkor csak a család dolgozik a nyomdában, nem egészen húsz év múlva a munkások száma 100 fő. A közigazgatási nyomtatványok készítését egész fennállása alatt vállalta a nyomda, később az anyagi a siker, amit ezek jelentettek teszi lehetővé Knerék számára, hogy könyvkiadással, a magyar könyvművészet megújításának gondolatával foglalkozhassanak. Az volt a közigazgatási nyomtatványok legnagyobb értéke, hogy mint minden Kner nyomtatvány, a közönség ízlésének alakítását is szolgálta. A közigazgatási nyomtatványokhoz hasonlóan nagy sikereket ért kiadványaik közé tartozik a báli meghívók 1890-től az I. világháború befejezéséig. Volt olyan év, amikor 2 millió darabot adtak el belőlük. Ezek is csak abból a szempontból érdekelnek bennünket, mi volt Knerék célja az üzleti haszon kívül meghívóikkal? „Művészi meghívóimnak egyik rendeltetése, hogy szép nyomdai kivitelükkel a közízlést fejleszthessék.” De ekkor már volt egy ennél sokkal jelentősebb céljuk is, amely a könyvművészet problémáival van szoros rokonságban: az illusztrációk kérdése. Másik célként, mint általánosabb érvényű dolgot, az elhanyagolt illusztrálás művészetének fejlesztését jelölte meg Kner. Korántsem volt könnyű dolga, mert egyszerűen nem akadt művész, aki megértette volna ezt a törekvését, és így kénytelen egy bécsi cinkográfustól kérni rajzokat meghívóinak illusztrálására. Végül Lyka Károly személyében kap segítséget, aki arra törekedett, hogy az illusztrációkban is meghonosítsa magyar népművészeti motívumokat. Későbbi illusztrátor munkatársai Goró? Lajos és Geiger Richárd lesznek. Geiger könyvillusztrátorként is dolgozott a nyomdában. Nem mondhatnánk, hogy meghívóikon igazán művészi rajzok pompáznak, de feltétlenül ki kell emelnünk a többszínnyomás és a tipográfiai megoldások tökéletességét. Néhányan a nyomdák közül – mint a Röpke Lapok panasolja – utánozni kezdték meghívóikat, de éppen a tipográfiai megoldások gondatlansága miatt meghívóik sohasem számítottak komoly versenytársnak.

A nyomda első korszakában kevés könyvet adtak ki, főleg saját könyveiket. Legjelentősebbnek tekinthetjük az 1902-ben megjelent „Kalászok és kékék” című kötetet, amely a nyomda fennállásának 20 éves jubileumán látott napvilágot. Olyan díszes kiállítású, amilyen addig vidéki nyomdából nem igen került ki, de a pestiekkal is felvehette a versenyt. Reneszánsz ízlést tükröző külsejüktől még messze az út a legszebb Kner-kiadványokig. Hivatalos elismerést is aránylag hamar kapott a nyomda. Először 1886-ban a Betűmintakönyv kiadásakor ajánlottak fel nekik kitüntetés, amelyet azonban Kner Izidor nem fogadott el. Sokkal komolyabb és átfogóbb sikere volt a Miléneumi nyomdász kiállításon, ahol pedig csak keveset mutatott be kiadványai közül. A szaklapok dicséretéből, – idézem: „...Annál derekabb dolgokat állított ki a gyomai könyvnyomtató Kner Izidor. Üvegszekrényében a legsikerültebb, legmodernebb akidenciákat láthatjuk, olyanokat, hogy még fővárosunk legnagyobb nyomdáinak termékeivel is kiállják az összehasonlítást.”⁷ A legnagyobb dicséretet ő kapta, az elismerő díjat természetesen nem. Kner saját egyéni véleménye pedig

az, hogy saját kiadványai is csak aránylag számítanak színvonalas termékeknek, amelyek csak a magyar nyomdák rendkívül jellegtelen és szürke kiadványtömegéből emelkednek ki. A nyomda kezdeti szakaszában erejük, energiájuk legnagyobb részét a megerősödére való törekvés emésztette fel és csak nagyon halványan érződik egy-egy vonatkozásban a nyomda későbbi profiljának a képe. Legtragikusabb az a jelenség, hogy az ország hivatalosan is elismert, igényes, magas színvonalú nyomdája arra kényszerül, hogy legfőbb tevékenysége az ország közigazgatási nyomtatványokkal való ellátása legyen. Ez nem volt erejükhez méltó feladat. Nem Kneréken múlt elsősorban, hogy nem tudott bekapcsolódni az ország kulturális vérkeringésébe, azzal a feladattal, amely őt leginkább megillette volna: a könyvkiadással. Nem mondhatjuk, hogy Kner Izidor meg sem próbálkozott könyvekkel. Saját keserves tapasztalat kényszerítette a lemondásra. Legelső könyvének kiadásakor még igazán nem panaszkodhat, mert ezt csakhamar újra kellett nyomnia a nagy népszerűség miatt. Mi volt a kiadvány és kik kaptak rajta? Érdekes ezt megnézni, hisz a nyomda egész fennállása alatt alig akadt rá példa, hogy újra nyomja valamelyik kiadványát. Azért is érdekes ez az elemzés, mert mindennél jellemzőbben mutat rá a korabeli magyar társadalom alsóbb rétegeinek igényeire, és mutatja meg, hogy éppen ez a szellemi koldusság kívánta volna meg a nyomdától azt a tevékenységet, amellyel a legszélesebb rétegek számára is megnyitották volna a kultúra felé vezető utat. A nagy sikert egy templomi énekeskönyv jelentette, amit a Mária-Radnára járó búcsúsok vásároltak meg. Előfordult nagy ritkán az is, hogy egy-egy szerző náluk kívánta megjelentetni a könyvét, mert igényes kiadást szeretett volna kapni. Az ilyen kiadást csak úgy vállalta Kner Izidor, ha a könyvterjesztésről a szerző gondoskodik. Mindig csak olyan megbízásokat vállalt el, amelyekkel nem kockáztatta üzleti biztonságát, mert nagyobb ráfizetést nem bírt volna ki a nyomda. A könyvek eladása pedig jelentett némi nehézséget. Ez a tény viszont rendkívüli mértékben korlátozta tevékenységüket, mondhatnánk, leszűkítette azt, és csak hosszú évek után jut el odáig a nyomda, hogy könyvkiadásra is gondolhat. A nyomda indulása után rövid idővel még voltak illúziók. Jóhiszeműen kiadta ugyan egy ifjú költő verskötetét, aki több száz előfizetést is szerzett könyvére, de az előfizetéseken kívül egyetlen példány sem talált gazdára. Erre mondta Kner kesernyésen: „Ki olvas verset Magyarországon?” Megpróbálkozott még néhányszor könyvkiadással, de az újra – és újrakezdett erőfeszítések meddőnek bizonyultak. Az ő egyetlen nyomdája bármilyen áldozatos munkát végzett is egyedül nem sokat tehetett ott, ahol egy nagymérvű társadalmi átalakulás lett volna szükséges ahhoz, hogy ezeket a célokat megvalósítsa. Így viszont egész fennállása alatt számtalanszor kényszerítették lemondásra, a körülmények és szorították vissza munkásságát olyan szűk területekre, amelyeknél Knerék tehetsége és áldozatkészsége sokkal többet érdemelt. Az ő háttérbe szorulásuk ugyanakkor az egész magyar kultúra szegényebbé válását is jelentette, mert olyan emberek munkáját gátolta, akik talán legtöbbször tehetek volna ezért a kultúráért. Az a tény, hogy a nyomda nem volt képes vásárlóközönséget biztosítani termékei számára nemcsak kezdeti nehézségnek bizonyult. Látni fogjuk, mennyire végigkísérte egész tevékenységüket. Ez pedig egyszersmind azt is jelentette, hogy mindenkor csak részben sikerült legfontosabb céljaik megvalósítása: az, hogy az egész magyar társadalom javára dolgozhassanak. Később is sok elismerést kapott a nyomda, nem mondhatjuk, hogy működését a szakma közönye fogadta volna. Lassanként az ország nyomdái közül első helyre küzdte fel magát. Bár kis vállalat, kénytelenek voltak számolni létezésével, egyre növekvő jelentőségével. Kiadványaik mindenütt feltűnést keltettek a

nyomdák, új versenytársat szimatolva bennük mindenféle módon, igyekeztek konkurenciát teremteni. Ebben a versengésben csupán egyetlen szempontot hagytak figyelmen kívül: a minőség szempontját. Kneréknek pedig ez volt legnagyobb erősségük. Évtizedek múlva, amikor itthon már elismert nyomdásznak számítanak, külföldre is eljut híruk, kiadványaikat megismerik és nemzetközileg is elismert szaktekintélynek számítanak. Az 1914-es Lipcsei könyvművészeti kiállítás aranyérmet hozott számukra, amely azt jelentette, a nyomda nemzetközi élvonalba került. Meghívóikkal tűntek ki s ezek komoly külföldi megrendeléseket hoznak. Azt a lehetőséget, hogy a külföldi vásárlóközönséggel és nyomdákkal sikerül kapcsolatot teremteniük, Ez a kapcsolat egy eredménye fejlődés kiindulópontjává válhatott volna, ha az együttműködést sikerül megteremteniük. Ez a kapcsolat egy eredményes fejlődés kiindulópontjává válhatott volna, ha az együttműködést sikerül megteremteniük. Törekvéseik megegyeztek a nyugat európai haladó nyomdászok törekvéseivel, akik ebben a forrongó időszakban keresték a könyv formai megújításának lehetőségeit. A kiállítást még be sem zárták, amikor megérkezik az I. világháború kitörésének a híre, s ez minden reményüket szertefoszlatta a jövővel kapcsolatban. Soha többé nem adódott megfelelő lehetőségük külföldi kapcsolatok teremtésére, de még ilyen kapcsolatok nélkül is kölcsönös volt a hatás az európai és a Knerék által teremtett könyvművészet között. Egy japán szaklap véleménye szerint, világosan kimutatható az európai könyvművészetben Knerék hatása. Különösen a német tipográfiára vonatkozóan igaz ez. A szakemberek elismerésében sem itthon, sem külföldön nem volt hiány. Ez önmagában sokat jelenthetett a nyomdának, de korántsem mindent. Jelentette annak az igazolását, hogy művészi törekvései helyes úton járnak, keresései, a modern könyv megteremtésére irányuló kísérletei komoly eredményekre vezettek. Azonban ez munkájuknak csak a kezdetét, nem pedig kizárólagos célját jelentette. Első lépés a művészi könyv megformálása volt, amelynek megtétele után tovább kellett volna lépni, ezt a könyvet eljuttatni a legszélesebb körű olvasóközönségnek, mindenki számára elérhetővé tenni a könyvben rejtőző tudást. Ez többet jelenthetett volna a külföldi szakemberek elismerésénél is, ezt itthon Magyarországon, könyveik inkább hatottak külföldön, mint Magyarországon. Munkájuk tulajdonképpen értelmét jelentő törekvéseiket tehát sohasem sikerült teljes egészében megvalósítaniuk. Ebben a megvalósításban első sorban nem személyes korlátaik akadályozták meg őket, hanem a kor az őket körülvevő társadalom ellentmondásai, amely a legfontosabbat, a munka lehetőségét nem tudta biztosítani számukra.

A háborúig egyre inkább felfelé ívelt a nyomda fejlődése. A háború komoly anyagi károkat okozott és hosszú időre jelentősen visszavetette fejlődését. A nyomda legnehezebben az anyagi károkat heverte ki. Gépeinek egy részét elhurcolták, betűkészletének csupán egy töredékes része maradt meg. A háború után majdnem előről kellett kezdeni a nyomda felszerelését. Az anyagi kárnál is súlyosabban érintette őket az a veszteség, amit a háború nyomdászaik széthullásával, frontra vetésükkel okozott. A szakemberképzés kérdése nemcsak elméleti tézis volt náluk, hanem saját gyakorlatuk felvetette probléma, munkásságukban maguk tapasztalták a megoldás fontosságát. Mindig nagy súlyt fektettek munkásaik képzésére, a szakmai ismeretek maximumát követelve tőlük. S így a sok fáradtsággal és törődéssel kiképzett, kipróbált szakemberekhez ragaszkodtak is. Nem szívesen vették a munkásvándorlást, hogy azt elkerüljék, nem egyszer anyagi áldozatokat is hoztak. Nyári időszakban, amikor kevés megrendelés lévén pangott a munka, nem bocsátották el

dolgozóikat, ahogy azt a legtöbb nyomda tette, inkább vállalták a ráfizetést, amiért viszont bőségesen kárpótolta őket az a színvonal, amit a kipróbált, összehangolt szakembergárda képviselt a nyomdában. Igazuk volt: nem engedhették meg maguknak ilyen szempontból sem a kísérletezgetést. Előfordult, hogy sztrájk esetén némi béremelést adtak, hogy régi munkásaikat megtartsák. Kner Izidor, mint nyomdatulajdonos, szükségszerűen idegenkedett a sztrájk gondolatától, ebben „... nem tagadta meg tőkés mivoltát.”⁸ – de nem zárkózott el mereven a munkások követeléseivel. Kneréknél dolgozó nyomdászok az ország legjobban fizetett munkásai voltak ebben az időszakban és egészen egyedülálló volt évi nyolc nap fizetéses szabadságuk. A Kner nyomda sohasem vált igazán kapitalista vállalattá, mint azt már említettem, elsősorban az üzleti célokat illetően nem, de ezen kívül is megőrzött valamit a régi nyomdák manufaktúra-jellegéből, ami nem csodálni való, ha a nyomda indulását megnézzük. Ezt a manufaktúra jelleget hangsúlyozza a patriarchális viszony is, amit munkási közt kialakíthatott Kner Izidor. Bizonyára elsősorban a nyomda méretei voltak meghatározók a viszony és a jelleg kialakításában, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a nyomdatulajdonos személyi adottságait sem, aki e légkör kialakítását a legnagyobb tudatossággal irányította. Halálakor Tersánszky J. Jenő írt a Nyugatba egy lírai megemlékezést munkásságáról, amely talán a legszebb méltatása áldozatos és számunkra oly fontos tevékenységének. „Jó és igaz, rajongásokkal teli lélek volt. Boldog is lehetett, hiszen még sikerült is neki egy s más az életben, hisz az nem éppen alkalmas terep hasonló jellemek boldogulására.” Sikerének titka... „Furcsa szenvedély a szép iránt, amit nem alacsonyíthat le ...az üzleti siker.”⁴¹

Természetesen fölmerül a kérdés, hogy az az út, amelyen ők keresték a könyv megújításának útját – a kézi nyomással készítés elvének hirdetése – mennyiben korszerű, járható út a XX. század elején. Ezt az utat vagy pedig a technika lehetőségeinek figyelembevételével új utat kell-e követnünk? Figyelembe kell vennünk azt is, hogy ők szükségszerűen választották. Számukra más nem volt lehetséges, de az adott körülmények között tökéletességre törni ez a legnagyobb, amit megtehettek.

A nyomda munkáját 1882-től 1944-ig követem. Felmerül a kérdés, nem lenne-e helyes és megkönnyítő bizonyos korszakbeosztást adni? Annál is inkább, mert természetes korszakhatárok kínálkoznak az egyes szakaszok elhatárolására. Az első korszak elemzése lényegében már az első fejezetben megtörtént. Ennek a korszaknak a végét 1914 jelzi, de nemcsak a háború okozta kényszerű leállás indokolja, hogy új korszaknak nevezzük a háború utáni éveket, hanem elsősorban annak az új egyéniségnek a súlya, akinek tevékenysége meghatározó volt a második korszak jellegének kialakulásában. Az elsőnek nevezett korszak a kezdeti alapozás lerakásának és lassú építgetésének fémjelzője az alapító, Kner Izidor neve, míg az e kezdeményezéseken felépülő és a nyomda virágba szökkenését jelentő éveket másik névhez fűzzük: Kner Imre nevéhez. Bár nemzedékváltás történt, a két korszak jellege nem abban tér el, hogy egymásnak ellentmondó elvi és gyakorlati célkitűzéseik lettek volna. A két korszak lényegében szorosan egymáshoz tartozik, a második korszak az előző alapozásokon épül. Különbségük abban áll, hogy a második egy magasabb fejlődési fokot képvisel az elsőhöz képest – új törekvésekkel, új utak keresésével gazdagítva annak tapasztalatait és

erényeit. Apa és fiú munkája ugyanannak a nagy egésznek részei. Különbségük csak az, hogy mindketten másfajta körülmények között dolgoztak, így természetesen egészen más eredményeket értek el. A nyomda munkássága tehát töretlen. A második korszak magasabb szintű, munkásságát az első készítette elő.

Oly nagy azonban ez a minőségi különbség 1914 előtt és 1919 után, hogy feltétlenül figyelembe kell vennünk a háború szétválasztó jellegét. Így viszont bizonyos kettősséget kell követnünk: Kner Imre működését nem nézhetjük csak 1920-tól, mert már előtte is tevékenykedett apja nyomdájában. A második korszak kezdetét 1907-től kell számítanunk, attól az évtől, amikor Kner Imre bekapcsolódik a nyomda munkájába. Nem közömbös az, hogy Kner Izidor olyan segítőtársat kap maga mellé, aki mentesíti őt a túlterhelő munkák alól, a nyomda szakmai vezetését adva kezébe, ugyanakkor ezzel fiának, a nyomda szellemi vezetőjének törekvései számára is kedvező feltételeket teremtenek. Anyagi sikert nem hozott ez az együttműködés mindjárt kezdetben. A Röpke Lapok panaszkodik a forgalom csökkenése miatt, ráfizetéses a nyomda. Ez azonban nem arra ösztönzi a tulajdonost, hogy lemondjon eddigi vállalkozásairól és jobb pénzforrási lehetőségeket keressen, tudja, azt kell csinálnia, amit elkezdett. Üzleti pangás? „De ez nem baj. Nem a máért csinálom az egész dolgot, hanem a jövőért. Közte szakmánk jövőjéért is.” (Ennyire tudatosan dolgozni minden saját szempontot feledve, ennyire hinni egy cél elérésének szükségességében, csak a jövőt látni, amely a ma törekvéseit igazolhatja – több mint egyszerű munka, ez hivatás. Ignórus jellemzi így munkájukat egy kiadványukkal kapcsolatban: „Három csoda: hogy egyáltalában létezik... s hogy meg lehet belőle élni.”¹⁰ abban az országban, ahol csak nagyon kevés embert érdekelhetnek az ilyesfajta törekvések. „Micsoda hit, micsoda tudás kell ehhez.”¹⁰) és ez a megszállottság már a második nemzedék óta tart. Leginkább Arany János sorai vonatkoznak rájuk: „... ha csonkán, ha bénán, ha senkinek, írjad.”¹¹

Kner Imre 1907-ben a lipcsei grafikai főiskola elvégzése után kapcsolódik be a nyomda munkájába. Megjelenése mindjárt változást hoz még a Röpke Lapok profiljának alakulásában is. „Ezen túl pedig e lapok szellemi része szakmánk művészi dolgaival foglalkozik, amelynek nyitányát fim, utódom ... sorai képezzék. Amennyire lehető lesz, eltakarítok útból minden szemetet, hogy idejét, tudását és energiáját a kezére adott feladat minél tökéletesebb megoldására fordíthassa: művészetünk és honunk dicsőségére.”¹² Kettős jelentőségű Kner Izidornak ez a kijelentése. Olyan szellemi fórumot akar teremteni, ahol, ha szűk közönség körében is, de felvethetők a szakma legfontosabb problémái. Nem elégszik meg azzal, hogy csak saját maga számára dolgozzék, igényli a nyilvánosságot és főként a szakmai együttműködést. Másik jelentősége az, hogy biztosítani kívánta a művészi munka feltételeit. Imre bekapcsolódása döntő változásokat hozott a könyvművészet tudatos megújításának igénye mellett a könyvkiadás területén is. 25 évig egy-két kivételtől eltekintve Kner Izidor csak megrendelésre dolgozott, ettől kezdve egyre több könyvet ad ki a nyomda. (Csak legfontosabb kiadványaikat említem meg.) Az első vállalkozás Ágai Adolf kérésére a nemrég elhunyt Thury Zoltán műveinek kiadása, amely elsősorban tartalmával, de kiállításával is feltűnést keltett. A sajtó támogatta, propagálta, s így még eladni is sikerült. A 6 kötet 1908-ban látott napvilágot. Jelentőssé teszi ezt a kiadást az a tény, hogy alig ismert, modern magyar író munkáját viszi a közönség elé. A válogatás szempontjai mindig is

problémát jelentettek a nyomda számára. Csak a legritkább esetekben sikerült teljes összhangot teremteniök saját céljaik és a közönség igényei között. 1912-ben saját kiadványukkal jelentkeznek, a nyomda fennállásának 30. évfordulóján. Kner Imre rendezte sajtó alá a *Könyv a könyvről* című terméket. A kötet reprezentálja a nyomda teljesítőkéességét. A közönség is érdeklődött a kiadvány iránt, sőt külföldről is kértek belőle. Ez az első olyan kiadványuk, amely figyelmet érdemel, mert jelentős előrelépésnek tekinthető művészeti törekvéseikben. Ez a könyvük él először a modern könyvművészet lehetőségeivel. A terv Kner Imre munkája, Geiger Richárd akkor náluk dolgozó illusztrátorral közösen készítették el a könyvet. Egységes reneszánsz stílusban. Hangsúlyoznunk kell az egységes stílust, amely annyira elemi követelménye a könyvkészítésnek, és amely annyira ritka volt abban az időben a magyar nyomdák termékei között. Nemcsak a szedéstükröt gazdagon szegélyező ornamentikára fordítottak figyelmet, ez nem nyomja el az általuk legfontosabb alkotórésznek tartott betűt. Válaszúton áll a kétféle könyvművészeti felfogás, a festői és a rajzos között. De a közvetlenül utána jövők már megteszik a döntő lépést a modern „...Tisztultabb és anyagszerűbb könyvművészeti felfogás értékesítése felé.”¹³ Ez a kiadvány azonban így is messze megelőzte az akkori magyar nyomdák termékeit. Még nem stílusában, csupán egységességre törekvésében előfutára későbbi alkotásaiknak. Fokozatosan alakult ki önálló felfogásuk a könyvművészet kérdésében. Kner Imre újfajta törekvések ismeretét hozta magával Németországból.

A Thury kötetek megjelenése után egyre többször vállaltak önálló kiadást. Egy Ágai Adolf kötet, s egy Hervay Frigyes szerkesztette „Magyar kabaret” felhívta a fiatal írók figyelmét a nyomda munkájára. Knerék szívesen vállalták akkor induló tehetségek támogatásának a gondját. Kiadásuk legnagyobb érdeméért kell elismerni, hogy fórumot biztosítottak a fiatal írók számára. Emellett igyekeztek korszerű köntösben megjelentetni ezeket az írásokat. Általános elismerést kapott ez a törekvésük, itthon is, külföldön is. Legnagyobb elismerés ebben az időszakban egy 1914-ben megjelent, a háború kitörését közvetlenül megelőző kis kötetért illeti őket. A kötet Thomas Mann *Halál Velencében* c. novellája Lányi Viktor fordításában. Rendkívüli érzékkel választották ki Mannak ezt a remekművét, de mindenek előtt azt kell értékelnünk, hogy az akkor még alig ismert író könyvének kiadását vállalni merték. A megjelenés eseménynek számított az irodalomkedvelők szemében.

A háború okozta kényszerű szünet 1917 végéig tartott, amikor a politikai helyzet megengedte már, hogy ismét kiadói terveikért dolgozzanak. Ettől az időtől kezdődik Imre intenzív bekapcsolódása a művészi kiállítás gondozása mellett a kiadói feladatok menetébe. Később egészen önállóan vezette ezt az üzletágat. 1916-tól előző törekvéseiket folytatják fiatal magyar írók munkájának kiadásával, amelyeket fiatal grafikus művészek illusztrációi díszítenek. Ekkor már az eddigieknél messzebbre néző céljaik is voltak: olyan kiállításban jelentetni meg kiadványaikat, amelyek felveszik a versenyt a magyar és külföldi könyvpiac termékeivel. Ugyanakkor elengedhetetlen követelményként jelölik meg a könyv tartalma és formája közötti harmóniát. Ma természetesnek tűnik számunkra ez a követelés, korántsem volt természetes 1916-ban Magyarországon. Ezzel a célkitűzésével a leghaladóbb európai törekvések menetébe kapcsolódott be a nyomda. Lassanként körvonalazódik későbbi

koncepciójuk, melynek legfontosabb pontja éppen a tartalom elsődleges figyelembevételé lesz. – Ebbe a sorozatba tartozik Kosztolányi Dezső Tinta és Balázs Béla Lélek a háborúban c. kötete. Ez utóbbit Divéky József, addig külföldön élő grafikus illusztrációi díszítik. A kiadványok feltűnést keltenek tartalmi és formai szempontból egyaránt, és az irodalmi érdeklődésű közönség figyelemmel kíséri munkájukat, amely az irodalmi élet alakulásának is fontos tényezője lesz. Balázs Béla több megjelent kötete közül döntő jelentőségű volt az 1917-ben Hét mese című, amelynek illusztrációit Kozma Lajos készítette. Fontos dátum ez, mert ettől az időszaktól kezdve állt kapcsolatban Kneréssel Kozma, noha tevékenyen csak 1919 után kér részt munkájukból. Ebben az évben lát napvilágot két novellagyűjteményük: a magyar irodalom misztikus alkotásaiból válogatott Éjfél című és mellette egy hasonló gyűjtemény Kísértethistóriák címen. Bizonyára az érdekesség-keresés, a közönség figyelmének a felkeltése volt legfőbb céljuk a szokatlan gyűjteményekkel, de művészi szempontból ezek újabb elismerést hoznak. Kiadványaik magas színvonalának csak egyik része volt az illusztráció, fontosnak tartották mindig a legjobb nyersanyagból készíteni a könyvet. Mindig jó minőségű papírra nyomtak, még akkor is, ha ezt drágábban vásárolhatták. 1918-ban egyre nehezebb lesz a nyersanyag beszerzése, és a legnagyobb erőfeszítést a kiadványok színvonalának megtartása jelentette, egyre kevesebb könyvet tudtak kiadni. Kettőt meg kell említenünk ezek közül. Egyik Lesznai Anna Édenkert című verseskönyve, a másik Szabó Dezső Napló a háborús évekből című írása. Lesznaival később is barátságot tart fenn Kner Imre, Szabó Dezsőhöz csak ezekben az években fűzte kapcsolat, később már nem. A két kiadvány – bármennyire jelentősek voltak is, – tragikus sorsra jutott. A történelmi események elterelték a figyelmet a könyvkiadás kérdéséről, más problémákat vetve felszínre, így nem került el az olvasóközönséghez, sem ez a kettő, sem az utánuk következő három művészi kiállítású gyermekkönyvük.

Knerék könyvművészeti törekvései egybeesnek egy haladó európai áramlattal. Abban az időszakban dolgoztak, amikor Európa nyugati részén már tudatosan keresték a könyv művészi megújításának útját. Szükséges volt ez a keresés, mert a könyvek művészi színvonala a régi századokhoz képest hanyatlott. A kéziratosság korában roppant műgonddal készülő könyvek kincseknek számítottak, nemcsak ritkaságuk, szépségük miatt is. A könyv szépsége, művészi megformálása iránti igényt sikerült átmenteni a nyomdászat kezdeti szakaszába is. A legnagyobb nyomdászok azonban másfajta utakat keresnek, olyanokat, amelyek megfelelnek a könyvnyomás technikájának. Illusztrációik fametszettel készülnek. A társadalmi haladás folytán egyre nagyobb mértékben lesz szükség a könyvre. A kézzel dolgozó kis nyomda nem felel meg a kor igényeinek. A technikai haladás új lehetőségekkel gazdagítja a nyomdászatot. A könyvkiadás lassan kapitalizálódik, ami két fontos tényező megváltozását eredményezi. Egyre több ember kezébe jut el a könyv, ez pozitívum. Ugyanakkor nem fordít gondot a könyv művészi kivitelezésére, sematizálja, egyszerű gépi terméké alacsonyítja le azt. A XIX. század végén és a XX. század elején indul meg egy olyan mozgalom, amely a könyv régi szépségének megújítását tekinti céljának. A művészi megformálás azonban már nem a régi módszerek felhasználását jelenti, hanem a technika mai jelentőségének kiaknázását.

A szép könyv megteremtésének mozgalma Angliából indult ki. William Morris és követőinek munkássága az elindító. Az új könyvművészet fejlődésének mértéke az, mennyire szívdott belé a Morrisék által hirdetett új elv. A barokk kor vége és a XIX. században követett gyakorlattal szemben új elvi alapokra kell helyezni a könyvművészetet. Ezek az elvek alapján véve megegyeznek a XVI. – XVII. – XVIII. század elveivel, de saját koruk viszonyaihoz alkalmazkodnak. A barokk ékességekkel teletűzdelt felfogással szemben szigorúbb elveket hirdet ez a felfogás. Legfontosabb az anyagszerűség elvének hangsúlyozása: nem kívülről bevitt díszekkel lehet széppé tenni a nyomtatványt, hanem az építőanyagok kínálta lehetőségek felhasználásával s a cél az ebből fakadó belső szépség megteremtése. A művészi könyvnek nem egyedüli, sőt nem is elengedhetetlen tartozéka az illusztráció. Fontos elv volt ez, amely az eddigi nézetek téves voltát korrigálja. Másik alapvető, sokszor emlegetett Morris-elv a könyv egységes stílusának követelése. A könyv egységes egész. Tartalmának, a betűtípusnak, szedéstükrének és illusztrációinak, a papíryanagának, a kötéstáblának, stb. abba az egységes egészbe kell belesimulnia, amit a könyv stílusának nevezünk. Ez a művészi homogeniségre törekvés szükségszerűen hozza magával az illusztrációk és a könyvdíszek csökkenését, puritánabb lesz a könyv. Ez azonban nem jelenti művészi lehetőségeinek csökkenését, ha valóban tehetséges ember az, aki a könyvet készíti. Az eddigi réz – acél stb. metszések után szívesen térnek vissza a nyomás jellegének is inkább megfelelő eljárás, a fametszet alkalmazásához. Morrisék felfogása határozottan és világosan kijelöli a századforduló zűrzavarában teljesen elbizonytalanodott, téves utakra jutott „könyvművészet” számára a járható utat. – Ez legnagyobb érdeme és szinte forradalmi újításnak tekinthető. Hatása Európa szerte jelentős, szinte egyetlen nemzet sem vonja ki magát alóla. Ma már tudjuk, hogy azok aggodalma sem volt jogos, akik az egész európai tipográfia egyformává, és ezzel együtt unalmassá válását féltették ettől a hatástól. Ez az egyformaság nem szükségszerű, igazán művészivé a nemzeti jelleg hangsúlyozása teheti az egyes országok tipográfiáját.

Kner Imre is Morris nyomán indult. Ezt az egyszerűsítési törekvést próbálta megvalósítani a gyomai nyomda. 1914-től kezdődően tipográfiájuk „bizonyos lehiggadáson” ment át, ami azt jelenti, minél kevesebb könyvdíszet alkalmaznak, és főleg olyanokat, amelyek rokonságot mutatnak a betű stílusával. Lassanként teljesen szakítanak a magyarországi könyvkészítés gyakorlatával, és egy olyan tipográfiai stílus kialakítását vállalják, amely csupán a betűt használja fel a könyv építőanyagául, mindenféle dísz alkalmazása nélkül. Elsőként térnek át erre a stílusra Magyarországon, s tartották meg egész fennállásuk alatt. Első kiadványuk, amely már ennek a stílusfelfogásnak jegyében készült, kis verskötet: Lányi Sarolta A távozó.

1917 döntő jelentőségű év a továbbhaladás szempontjából. Ekkortól kezdve dolgoznak együtt Kozma Lajossal, akinek tevékenysége segít az újfajta stílus elméleti és gyakorlati megteremtésében. Legközelebbi közös cél: a múlt hagyományainak felelevenítése, „valódi értékeinket megismertetni” az olvasóközönséggel. 1918-ban Kner és Kozma selmecebányai találkozásuk alkalmával vitatták meg a tipográfia legfontosabb kérdéseit, többek között azt, hogyan lehetséges egy történelmi alapokon álló korstílus megteremtése és mennyiben alkalmazható ebben a barokk kor tipográfiája. Itt születik meg a terv egy magyar klasszikus

sorozat kiadására, amelynek legfontosabb célja, hogy igaz képet adjon régi íróink munkásságáról. Jellemző Knerre, hogy elsődlegesnek a művelődési célt tekinti, ugyanakkor első kísérlet lenne ez a sorozat a régi díszes, fametszetes illusztrációk felújítására. Ezek elkészítésére Kozma Lajos vállalkozik. A terv megvalósítására háborús nehézségek miatt csak a 20-as években kerül sor. A háború után nehezebb körülmények között indul meg a munka. A megrongálódott felszerelés mellett díszítő anyagaik nagyrésze is hiányzott – részben ezért is kellett újat készíteniük. A következő években olyan kollektíva dolgozott a nyomdában, amelynek tudása, lelkesedése és könyv iránti szeretete minden nehézséget legyőzött. Kner Imrét már ismerjük, a másik két munkatárs Kozma Lajos és Király György voltak. Olyan időszakban tevékenykedtek, amelyet az egyik kortárs lap így jellemezett: „A nyomdaipar helyzete katasztrofális, nincs papír, nincs vásárlóközönség. Egyetlen kivezető út lehetséges: dolgozzanak külföldi megbízóknak a nyomdák.”¹⁴ A háború után csökkent közigazgatási nyomtatvány kiadásuk, a nagy konkurencia miatt, kiadói tevékenységük azonban bővült. 1930-ig ez jellemzi a nyomdát. Ugyanakkor a közigazgatási nyomtatvány megszűnésével járó anyagi veszteséget nem tudják könyvkiadásukkal pótolni.

Kozma Lajos sokoldalú munkásságának csak egyik része volt a grafikai tevékenység, de ebben alkotott leginkább maradandót. Építészmérnökként kezdte a századforduló szecessziós stíluszavarából kiutat kereső művész, aki az egyre inkább elbizonytalanodó művészet megújításának lehetőségét a népművészetben vélte megtalálni. Kós Károllyal együtt bejárják Erdélyt, főként Kalotaszeg környékét, hogy gyűjtsék az erdélyi népművészet remekait. Kozma felhasználta grafikáiban ezt a székely ornamentikát, művészetének meghatározó jellegét azonban az a barokk stílus adta, amit szülőföldjéről, Somogyból hozott magával. Könyvgrafika iránt már az első világháború előtt is érdeklődik. Adyt Párizsból ismeri, és illusztrációkat készít a Margita élni akar című kötethez. Ezek a rajzai még sok szecessziós vonást őriznek, zsúfolt szimbolikájuk ma már idegen nekünk. De Kozma nem maradt meg ennél a stílusnál, minél inkább fordul érdeklődése a könyv felé, annál inkább levetkezi ezt a keleties, túlbujánzó stílust, s archaizálóbb, nagyvonalúbb, sok népi vonást beolvasztó ábrázolásmóddal váltja fel. Alapos ismerője a könyvművészet hagyományainak, s ezen az úton talál vissza a fametszés technikájához, amely szinte kényszeríti a művészt mondanivalójának tömör, egyszerű, szűkszavú összegzésére. Ornamentumos képzeletének összetevői a népművészeti motívumok, anyagszerűsége törekvő saját modern fantáziája. A nyomdász feladata, hogy inkább a könyvet és mesterségét kell szolgálnia, semmint saját egyéniségét.¹⁵ Ugyanez vonatkozik az illusztrátorra is. Az illusztráció legyen friss, újritmusú, a tartalomhoz alkalmazkodó, de vonalainak jellegében a betűhöz kell alkalmazkodnia. Kísérletük első eredménye a Három Csepke könyv. Ezután kapcsolódott be a nyomda munkájába szerkesztőként Király György, aki 1922-ben bekövetkezett haláláig együtt dolgozott velük. Ritka adottságokkal rendelkezett: tudós és művész volt egy személyben. Rendkívüli tájékozottsága és széles látóköre volt. Bár a középkori magyar irodalom foglalkoztatta leginkább, szenvedélyesen érdeklődött minden új dolog iránt. Tanulás és tudás célja nála nem a múltba temetkezést jelentette, hanem kapcsolatba hozta a múltat a mával és abból következett a jövőre. Soha nem engedte saját szubjektív céljait a munka kívánta érdekek fölé emelkedni. Ez adhatott neki erőt, hogy hihetetlen munkabírással, végtelen komolysággal, szorgalommal és akaraterővel dolgozzon betegség és más bajok közepette is.

1922-ig három sorozat sajtó alá rendezésében segített. Elsőnek az úgynevezett Kner klasszikusok készült el 1921-ben. Alapgondolata: „A magyar szellemi élet nagy betegsége a tradíció folytonosságának a hiánya. Sokat emlegetik a múltat, de nincs igazi kapcsolat köztünk és a múlt között.”¹⁶ Visszanyúlni és megteremteni ezt a folytonosságot a könyvművészetben keresztül – ezt tartották legfontosabbnak. A sorozatban napvilágot látott többek között egy Csokonai kötet, a Bánk bán, Vörösmarty eposzai, Petőfi versei, az Ember tragédiája, stb. A válogatás Király György munkája. „Csodálatos étellel tudott megelevenedni egy-egy írásmű a keze alatt. Minden régi írásban meglátta a lényegét, az adott korra és a mára vonatkozó dolgokat.”¹⁷ A régi magyar mestereket saját korukbeli tipográfiába öltöztetni Kner Imre ötlete volt. A kötetek illusztrálását Kozma végezte. Kéki Béla írja róluk: a Kner klasszikusok a könyvnyomtatás magas iskoláját képezi. Kner Imre később maga is írta, hogy milyen sokat tanult a klasszikusok készítése közben. Ugyanakkor már kész a tervük: kiadni egy világirodalmi sorozatot is, Monumenta Literarum címen. Ez a 12 kötet is megjelenik 1921-ben. Többek között Heltai Bibliája, Aucasin és Nicolette, Bocacció, egy Faust legenda, egy Tolsztoj kötet, stb. „Minek a klasszikus múlt eme kultusza? A mai irodalmi restauráció ellen van ez, amely a múlt jelszavával űz epigonizmust, és ezzel éppen a jelentős szakad el, mert eltépi egymástól a múltat és jövőt, a formai megmerevedést avatja tradícióvá, holott ennek eleven, lüktető erőt, nemzedékek szolidaritását, az emberi munka folytonosságát kellene jelentenie. Valódi haladás nem lehet ellentétben a múlt nagy értékeivel.”¹⁸ A nyomda fejlődésének csúcsát jelentették az 1920-as esztendőik. Soha nem dolgozhatott ilyen intenzitással, ilyen munkatársakkal és ennyire céljainak megfelelően Kner Imre, mint ebben a rövid időszakban. Pedig a gátló tényezőktől ekkor sem szabadulhatott meg teljesen. Állandóan anyagi gondokkal küszködött. De olyan emberekkel dolgozott együtt, akinek legfőbb jellemzője az a komolyság volt, amiben Kner Imre saját életének erkölcsi alapját jelölte meg 1919-ben. Ő valóban komolyan vett mindent, amit csinált, ez magyarázza, hogy soha nem ismert megalkuvást a legjelentéktelenebb dolgokban sem. „Komolyság. Ebbe az egy szóba igyekeztünk törekvéseinket összefoglalni. Nagy pillanatokban, az élet fordulópontjain, akár az egyén, akár a társadalom életéről van szó, ez az első emberi kötelesség. Szent komolysággal kell szembenézni feladatainkkal, és kötelesség érzésünknek mérhetetlenül meg kell növekednie ... Mikor mindenünk kockán forog, érezzük, hogy ez a minden nemcsak a mienk, hanem az egész emberiségé ... A jelen csak híd a múlt és jövő között, hogy magunk csak egy láncszem vagyunk generációk mérhetetlen sorozatában s feladataink egyszerre az egész emberiség feladataivá magasztosulnak. Ilyen időben nemcsak a nagy, hanem így kell éreznie azt a feladatot is, amit szűkre szabott saját kis pályája számára kimér.”¹⁹ A kötelesség érzés a felelősség vállalásának szükségessége a jövővel szemben – az egyes ember helytállásának belső erkölcsi kényszere, ez az, amit ma is élő örökségként átvehetünk tőle. Ez a komolyság azonban nem talált megértésre a kortársaknál. Csupán egy szűk körű közönség vehetett róla tudomást akkor, amikor ő az egész társadalom számára kívánt dolgozni.

Könyvei el sem jutottak azokhoz, akiknek szánta. A Monumenta 600 kötetéből 300 raktáron maradt, pedig boldog-boldogtalannak osztogatta ingyen is. Legfőbb ok azonban nem az érdektelenség volt. A könyvkiadás általános probléma ebben az időben Magyarországon. Nemcsak azért, mert ebben az időben legkönnyebben kulturális igényeikről mondtak le az

emberek, hanem mert a társadalom nagyobbik felét képezték azok, akik el sem jutottak odáig, hogy kulturális igényeik legyenek. Legtöbben filléres ponyvák olcsó romantikáját élvezték. A feladat, amit Kner Imre magára vállalt, túlságosan nagy volt ahhoz, hogy össze ne roppanjék a súlya alatt. Egy ember nem tehetett sorsfordító dolgokat könyvművészettel ott, ahol égető társadalmi problémák vártak még megoldásra. Nem fogadta azért a Monumentát teljes közöny, a Nyugat szép méltatást írt róla. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a folyóirat következetesen érdeklődött a könyvművészet problémái iránt, közöttük a Kner nyomda kiadványait is figyelemmel kísérte. De az az ember, amit a Nyugat előfizetői jelentettek, igazán nem nevezhető nyilvánosságnak. A többi lap viszont agyonhallgatta kiadványainkat, részben személyes ellentétek miatt. Kiadói tevékenységük számára nem nyílt széles perspektíva. Az első kiadványok kedvezőtlen fogadtatása már magában hordja a későbbi visszavonulás csíráit. Pedig ez az időszak, amikor alkotó tehetsége kibomlik, megfelelő szakmai tapasztalatokkal is rendelkezik már, s az eddigi munkái nem a csúcst, hanem kezdetét jelenthetnék pályájának. 1941-ben maga írja Hevesy Ivánnak: „Amit én a Klasszikusokon és a Monumentán tanultam: a szöveg és a tipográfiai forma belső törvényszerű összefüggését, ma sem tudják külföldön sehol úgy, mint én, és ma is abból élek, amit ez a két sorozat adott nekem.”²⁰ Kner Imre igazi feladata a könyvkiadás lett volna, ahol ezt a szakmai tudást felhasználhatja a kultúra terjesztésének szolgájaként. Hozzáértő emberektől nem kevés elismerést kap. Bartók csodálkozását fejezi ki, hogy ilyen időkben, ilyen körülmények között a vidéki nyomda ennyire tökéletes könyvet állítson elő. Kosztolányi teljesen megbízik irodalmi és tipográfiai ízlésében. Mórának sokat jelent az ő „kultúrszolidaritásuk”. Móricz Zsigmonddal életelveik, életfelfogásuk találkoznak: a nemzeti és emberi problémák megértésében vállal velük közösséget az író. Kodály Zoltán művészetével is van találkozó pontjuk, Radnóti Miklós tőlük kér segítséget a fiatal írók számára. Mindezek a tények rendkívül fontosak nekünk, mert azt mutatják, hogy Kner Imre a magyar szellemi élet legjobbjaival vállalt közösségében a társadalmi előrehaladás irányához tartozott. És ez sokkal többet jelent a külföldi elismeréseknél, mert azok elsősorban a tipográfus eredményeihez jöttek gratulálni, holott ez csak egyik részét képezte Kner Imre életművének. Igazi célja szélesebb volt ennél: a néptömegek, a jövő nemzedékének kulturális felemelése. A könyvkészítés nála nem cél, hanem eszköz, hogy „... a kultúrát minden tanyára, minden munkáslakásba eljuttassuk.”²¹ A kultúrát, amelyet ő minél szélesebb rétegek, minden ember, s főként minden termelő munkás tulajdonának tekintett. Ez a felfogása mutatott jóval túl kora nyomdászain: az ő művészeti célkitűzése társadalmi mondanivalóval bővült. Ennél többet a szocialista könyvkiadás sem adhat célkitűzéseiben.

Szép külföldi elismerést hoz a göteborgi nyomdászkonferencia 1923-ban. Kiderült, hogy nem csak munkásságát ismerik, hanem a világ legjobb tipográfusai között tartják számon. Az elismerés értékes, különösen azért, mert az északi országok tipográfiája sok tekintetben fejlettebb volt, mint az angoloké, vagy a németeké. Ugyanebben az évben a holland De Tampon című folyóirat cikkezik magyar- és világirodalmi válogatásukról. A legszebb holland nyomdászokhoz hasonlítja őket, és kiemeli, hogy Magyarországon a legmodernebb törekvések jelentkeznek sajátos magyar jelleggel gazdagodva. 1922-ben az Archív für Buchgewerbe, a lipcsei tekintélyes folyóirat kéri fel őket stílusrekonstruáló munkásságuk ismertetésére. Japánból és Amerikából is érdeklődtek könyveik iránt.

A göteborgi kongresszus más szempontból is hasznos volt. Itt ismerkedik meg Kner Imre egy újonnan megtalált betűvel, amelynek kialakítása Giambattista Bodoni nevéhez fűződik. Ez a szép metszésű, klasszicista antiqua leginkább megfelelt az ő könyvművészeti felfogásuknak, amely szerint „... azt a magasabb rendű művészi egységet, amelyet a könyv stílusának nevezünk, végeredményben a kiválasztott betű stílusa szabja meg.”²² Ezt az új betűt hozta magával Kner Imre a kongresszusról. Régebben sokat kínlódtak a betűtípusok kiválasztásával, a holland antiqua után, amelyet még más stílusú betűvel is kevertek, (ez volt első betűtípusuk) csak 1909-ben találtak megfelelőt: a lipcsei egyetemi antiquát. Ez már klasszicista jellegű volt, és leginkább megfelelt elképzelésüknek a „magyaros betűről.” Az Első Magyar Betűöntőde antiquáját is használták. Mind meghatározóbban orientálódnak tehát a klasszikus betű felé, amíg 1923-ban Kner Imre megtalálta az ő tipográfiai felfogásának leginkább megfelelőt a Bodoni antiquát, amelyet a XX. század könyvművészei szívesen használtak. Bodoni szép metszésű betűje megfelelt Knerék szigorú puritanizmusra törekvő ízlésének. Egész későbbi stílusuk meghatározója ez a betűtípus lesz. Kner nemcsak a betű megformálásáért értékelte nagyra Bodonit, hiszen a Didot-ok is csináltak hasonlót – hanem azért is, mert az új tipográfiai szellem először őbenne vált tudatossá: ő alakítja ki azt a klasszicista tipográfiát, amely lemond minden ornamentalsről, és csak a betűt tekinti építőanyagnak. Ennek a múltbeli tradíciónak a követője lesz a Kner nyomda. Felvetődik még egy kérdés. Kner Imre Morris felfogásából is kiemeli a nemzeti sajátosságot, s maga is igyekezett ezt a jelleget hangsúlyozni. Miért nem magyar tipográfus betűihez nyúlt hát vissza, hiszen Tótfalusi Kis Miklós, akit különben is elődjének tart, önkéntelenül kínálkozott volna. Elismerte, a „törtelen akarat” mintaképeinek tekintette Kis Miklóst, akinek nagyságából mit sem von le, hogy betűi nem ütötték meg a kor művészi mértékét. S bár a kor adottságai között elért tipográfiai és művelődési eredményeit méltányolni kell, betűi, amelyek csak átlagos színvonalon mozogtak, a XX. században nem használhatók. A nemzeti jelleg kialakításának gondolata azonban egyre kísértett. Ezért tervezik egy magyaros ornamentika megalkotását Kozma Lajossal. Eddig külföldről hozták be a könyvdíszeket, és most az is készíti őket újak alkotására, hogy nincs anyagi lehetőségük a külföldi beszerzésre. Elsődleges forrásnak a magyar népművészet motívum-kincsét tartották. (A Három Csepke már az új magyaros könyvdíszítés megalkotására irányuló törekvések próbája.) A népművészet gazdag motívumkincséből merítenek, visszatérve ezzel „... a múltnak és a hagyományoknak azokhoz a forrásaihoz, amelyekhez részben Bartók és Kodály tértek vissza.”²³ Ez az eszmei közösségben vállalt barátság fűzte össze Kodály Zoltánnal akkor is, amikor már egyre kevesebben tartottak ki mellette. A népművészethez fordulás a kor leghaladóbb tehetségeivel emeli őket egyenrangúvá. A század eleji stíluszavarból legbiztosabban irányt mutató kivehető út a népművészet. A népi formák megbecsülése, felhasználása hihetetlen mértékben lehet gazdagító erejű és egyszersmind az egyetlen járható utat képezi. Erre a kérdésre, hogy lehetséges-e nemzeti tipográfia, Kner Imre igennel felelt. Ennek döntő tényezője a kor stílus, és szerepet játszik kialakításában az illető nyelv szerkezete, a nemzet kulturális fejlettsége, technikai adottságai, tipográfus-tehetségei. Akkor vehet egy tipográfiai stílus döntő lendületet, ha belső tendenciái találkoznak a nemzet sajátos kulturális, gazdasági, pszichológiai adottságaival.

Miben összegezhetjük Kner Imre művészi felfogását?

Ő maga írta: akkor születtek meg az emberi kultúra legnagyobb alkotásai, amikor „... a termelő munka művészi és emberi élettartammá tudott válni.”²⁴ Nála jobban senki sem valósította meg azt az elvet, amely az élet igazi tartalmává, az emberiség érdekeit szolgáló munkát teszi. A művészet számára nem öncél volt, hanem olyan „...küzdőtér, amelyen az ember a jövőért való nagy harcait megvívja; amelyen a következő korok ideáljai kiformalódnak, mielőtt kilépnek az élet, a társadalom küzdőterére.”²⁵ Mai művészetfelfogásunkkal teljesen megegyező haladó felfogása, mint sok más helyen, itt is a társadalmi vonatkozás hátárát súrolja, azt a gondolatsort, amelyet Eluárd megfogalmazásában így ismerünk: „A művészet célja a gyakorlati igazság.” S hogy mennyire felismerte saját korának visszahúzó erejét és azt, hogy voltaképpen a kor fosztja meg őt attól, hogy céljait megvalósítsa, s, hogy célkitűzései egy másfajta társadalom segítségét igénylik, bizonyítsuk saját szavaival: „Az új tipográfiát nem csinálják, hanem születik. ...ideje majd akkor jön el, amikor a hánytorgó korszak megnyugszik, a ma torlódó erők egyensúlyba jutnak, s amikor az ember megáll, körülnéz és magára eszmél. Akkor nem kell rátukmálni a könyvet az olvasóra, aki eljön ismét a könyvesboltokba, keres és válogat a könyvek között és megérzi, ki szól hozzá komoly, igaz, értelmes emberi hangon.”²⁶ Eljut tehát annak felismeréséig, hogy csak egy másik, fejlettebb társadalom biztosíthatja számára mindazt, ami tehetségének kibontakozásához szükséges. Ennél tovább azonban nem jut. Ezt a társadalmat még túlságosan körvonalazatlannak, valószínűtlenül távolinak, ábrándnak érzi. Csak az elkeseredésig jutott el, a lázadásig már nem. Saját sorsának kudarcra juttatja el odáig, hogy Morris elvét vallja magának: „A szocialista ahelyett, hogy a művészetet egy kiváltságos helyzet esetleges fényűzésének tekintené, követeli azt, mint az emberi élet elengedhetetlen szükségletét, amelyet bármelyik tagjától is megvonni a társadalomnak nincs joga.... Adassék meg minden embernek a lehetőség annak a munkának az elvégzésére, amelyhez legjobban ért. Olyannyira, hogy amely társadalom nem nyújt kellő alkalmat minden egyes tagjának képességei élvezettel teljes gyakorlására, elfeledte élete célját, nem teljesíti kötelességeit, nem egyéb tiszta zsarnokságnál.”²⁷ Egy új társadalom adná meg tehát a munka objektív feltételeit és akkor csinálhat igazán jó tipográfiát a nyomdász, ha „művelt, értelmes, érző ember, jó kortárs, aki együtt lélegzik kora egyetemes kultur törekvéseivel.”²⁸ nem a társadalom elleni, hanem a társadalommal együtt vívott nagy harcok részeseként.

„Nyilvánvaló, hogy az emberiség jövőjét a tömegek felemelkedése fogja biztosítani, s a tömegek lelkét meg kell nyitni az élet értelmét adó szépségek megépítése előtt.”²⁹ A társadalmi haladás irányának felismerése és annak magától értetődő tudatos szolgálata teszi kora legnagyobb nyomdászává Kner Imrét. A nyomdász elődleges feladata a szellem szolgálata, annak a szellemnek, amely a könyvből árad az olvasóhoz. Ezt kell saját eszközeivel hangsúlyozni ahelyett, hogy öncélú művészi feladatokat tűzne ki maga elé. Elsődleges mindig a könyv mondanivalója, minden ezzel ellenkező törekvés zsákutca. Ma sem fogalmazhatjuk meg másként, tökéletesebben könyvművészetünknek ezt a legalapvetőbb pontját, amely a nyomda leghaladóbb törekvésének számít. S milyen legyen a tipográfia, amellyel a nyomdásznak az irodalmat kell szolgálnia. „Nem a más művészetekből átvett előre elgondolt formát akarja az ipari termékre ráerőszakolni, hanem a cél, anyag, és technika által adott formákat akarja művészi kifejezőerejűvé fejleszteni.”³⁰ A könyv felépítésének belső törvényeit kell figyelembe venni a betű stílusának, hangulatának lehetőségeit kihasználva,

amelyek korlátlan variációt kínálnak a hozzáértőknek. Hangsúlyozni kell a könyv egységes egész-voltát. Minden könyv olyan egyéniség legyen, amelynek meghatározója a tartalom. – Kner Imre az általános elvek lefektetése mellett állandóan foglalkozott szakmai problémákkal, új lehetőségeket keresett, vitatkozott, tanított a szaklapok hasábjain. Ezt nemcsak saját nyomdájáért tette, hanem a magyar nyomdászat színvonalának emeléséért. A színvonal alacsonyságának egyik okát abban látja, hogy nincsenek jó szakembereink. Számos cikket írt a nyomdászképzés fontosságáról, az önképzésről. Nem szakbarbárokat akart nevelni, hanem széles látókörű, sokoldalú embereket. Az önképzés legfontosabb pontjának tartja a világnézeti nevelést. Azt is tudja, hogy önképzés nem lehetséges hit nélkül, hogy az embernek érdemes dolgozni, erőfeszítéseket tenni. „Mert nincsen két cél, csak egy cél van: jobb embereknek kell lennünk, hogy jobb nyomdászok lehessünk.”³¹

Kner Imre a tipográfiai megoldások keresésével hivatásának csak egyik részét teljesítette. Mint már hangsúlyoztam, igazi feladata a könyvkiadás lehetett volna. Igaz, 1919-29 között sok könyv hagyja el a nyomdát, mégis állandóan érezzük a korlátozó megszorítottságot, amely lassan kiadói tevékenységének teljes beszűküléséhez vezet. Minek tekintette ő a könyvet? Elsősorban a tömegek nevelőjének. Forrásnak, segítőtársnak, amelyhez azért fordul az olvasó, hogy korának és saját életének problémáira feleletet kapjon. Gondolatközlőnek és gondolatébresztőnek. Valóban, talán egyetlen kornak sem lett volna olyannyira szükséges a szellem világosságát eljuttatni az emberekhez, mint éppen az 1920-30-as évek Magyarországon. Kner Imre roppant felelősségnek érezte a kiadói munkát, sokszor talán túlságosan szigorúan ragaszkodott elveihez, és ez megkötötte kezét a kiadásban. Egyre inkább segítőtárs nélkül maradt, roppant felelősségűnek érzett munkájával. Ez az elszigeteltség lassanként lemondásra is kényszerítette. Az első világháború előtt körjük csoportosult írói kört szétszórták a történelem eseményei. – Közülük csak kevéssel, Balázs Bélával, Szabó Lőrincsel, stb. tart kapcsolatot. 1922-en a leghevesebb Ady-támadások idején jelentetnek meg két Ady monográfiát, Révész Béla és Kardos László könyveit. Hevesy Ivánnak három művészettörténeti írása is megjelenik. Szabó Lőrinc barátja volt Kner Imrének, későbbi nehéz helyzetekben tőle kért segítséget, tanácsot. A Föld erdő isten című Szabó Lőrinc kötetet még Király György rendezte sajtó alá. Gyomán jelent meg Te meg a világ című verses könyve is. 1925-ben Balázs Béla a bécsi emigrációból jelentkezik – ezúttal egy nagyon tehetséges fiatal költő kötetnyi versét ajánlva kiadásra. A költő neve: József Attila. Csak egy-két állomását említettem kiadói tevékenységüknek. Az anyagi viszonyok azonban annyira szorongatóak, hogy már 1923-ban úgy érzi Kner Imre, emiatt abba kell hagynia a könyvkiadást. A forgalomból még az írói honoráriumot sem tudja kifizetni – ami egyébként mindig magas összeg volt a Kner nyomdában – s a befektetett munka sem térül meg. Teljesen azonban nem tud lemondani erről a tevékenységről, és úgy érzi, nem is szabad lemondania. De átmenetileg abba akarja hagyni. S hogy az emberek ne felejtsek el teljesen a Kner-céget, időnként egy-egy kiadvánnyal emlékeztetni kell őket. Ez az egyetlen lehetséges út: évente néhány kisebb kiadvány kibocsátása szép kivitelben, de minimális példányszámban. Fordításokra gondol Kner Imre. Az üzem eddig kialakított magas színvonalát ezután is szeretné fenntartani. Ezt azonban nem engedi meg anyagi helyzete. Másik tényező, ami gátolta: családjának eltartása. Őt ember élt a nyomda jövedelméből. Szubjektív gátjai is voltak a könyvkiadásnak. Csak annak a kiadását vállalta, ami igazán

érdekelte. Mert „... ha nem szívügyem, akkor nem tudok kedvvel belefeküdni, s nincsen meg bennem az áldozatkészség ...csak az érdekel, ami friss, eleven, s amihez emberileg közöm van.”³² Ezt a magatartást ma is nagyra értékeljük Kner Imrénél. Számára kevés volt a téma érdekessége. Milyen művek kiadását vállalta volna? Ebben egyébként Szabó Lőrinctől is tanácsot kért. A korabeli magyar irodalom nagy részével nem tud azonosulni – jelenti ki 1923-ban. Az az igazság, hogy később szinte teljesen elszigetelődik vidéki magányában a magyar irodalmi élettől. Segítőtársra lenne szüksége, azonban Királyhoz és Kozmához hasonlókat nem talál többé. Túlságosan sok volt a gond, ami apja halála után vállaira nehezedett: az üzlet vezetése, technikai, művészi problémákkal foglalkozás, levelezések, stb. Mindez emberileg is lehetetlenné tette számára, hogy kiadási céljainak megfelelően tájékozódhassák az irodalomban. Napi 14-16 órát dolgozott, évi „fizetése” mindössze 700 pengőt tesz ki. Anyagi érdekből igazán nem lett volna érdemes mindezt vállalnia. Öccse, Albert, otthagya Gyomát, Budapestre szerződött, később kivándorolt Amerikába, ahol ma is jól jövedelmező nyomdaüzeme van.

Kevés könyv volt, ami igazán érdekelte őt. Ez szubjektíve hibájának tekinthető. Nem vállalta el 1919-ben többek között Szabó Dezső Elsodort falu című kiadását, mert nem értett egyet a regény koncepciójával, holott Szabót elég jól ismerte, másik könyvét már előbb megjelentette Napló a háborús évekből címen. 1927-28-ban új sorozatot adott ki a nyomda. Válogatást az orosz irodalom kisregényeiből. Céljuk, hogy életjelt adjanak magukról. Összesen 12 kötet jött ki sajtó alól, 6 a háború előtti, 6 pedig a háború utáni irodalom remekeiből összeválogatva. Kiállításuk szerényebb, mint a megelőző két nagy sorozaté, de így is feltűnést keltettek a hozzáértők körében. Könyvpiaci sikert azonban nem hoztak. 1929-ben újabb sorozat terve foglalkoztatja őket: az északi irodalom legjobbjaiból akarnak egy válogatott kiadást. A terv megvalósul, hat svéd kötet után 6 norvég kötet is napvilágot lát, amelyet még 6 dán kötet követ. A sorozat külsőleg és igényeiben is rokona az orosz válogatásnak. Az északi sorozat folytatásaként a finnugor és észti népek irodalmából terveznek válogatást. A Nyugat is említi sorozataikat, és a nyomda igényes, szép munkáját dicséri, pedig kiadványaik egyre szerényebb kivitelűek lettek. Ennek ellenére a korabeli Magyarország legszebb nyomdatermékei. A magyar helyzetről ebben az időszakban Kner Imrének az a véleménye, hogy a magyar tipográfia tulajdonképpen nem is létezik, csupán rossz német utánzatok vannak. 1930-ban a Magyar Bibliofil Társaság méltán jutalmazta az év legszebb könyve címmel a náluk megjelent „Elégedetlenség könyvéből” című Osváth Ernő kiadványt. Anyagi hasznuk minimális, ennél sokkal többnek számít az, hogy a nyomda tett szert olyan gyakorlatra, olyan könyvművészeti iskolázottságra, amellyel külföldön is csak kevés nyomda dicsekedhetett. 1932-ben Szabó Lőrinc Te meg a világ című kötetének megjelenésekor Kner keserű megjegyzést tesz: „Nem kell tehát féltékenynek lennem, hogy a vers, az irodalom jobban érdekli az embereket, mint az anyagban dolgozó művészetek.”³³ Azonkívül állandó lelkiismereti problémákkal gyötrődik, mintha ő a kiadó lenne a sikertelenség oka. Mint kiadónak, folytatnia kellett volna 1914-ben megkezdett tevékenységét, amelynek legfőbb feladata az élő magyar irodalom támogatása lett volna. Ez a kiadói politika vonzotta köréjük azt a fiatalokból álló alkotó gárdát, amelynek hiányát annyira nélkülözte Kner Imre, főként a 30-as évektől kezdve. Nemcsak a munkaadókat, a megrendelőket, hanem elsősorban azt a szellemi légkört, amely elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy dolgozhassék. Nyomdája

akkor tudta leginkább megvalósítani tulajdonképpeni célját: az irodalom szolgálatát. Cselekvő, irányító tényezőnek számított a kulturális életben. Kiadói szempontból így az 1914-20-as évek termését kell legjelentősebbnek értékelnünk. Ekkor valóban érezhették azt, hogy munkájukra szüksége van az országnak. Az akkori művészi színvonalat viszont messze túlszárnyalták már a 20-as évek elején. Tragédiájuk, hogy a könyvkiadás virágzása és a legművészebb korszakuk nem esett harmonikusan egybe. A munka lehetőségét nem akkor kapták meg, amikor legtöbbet tudtak volna adni, alkotóerejük teljében. Az 1914-20-as évek nem az a szint még, amelyre kiadói tevékenységüket emelni szerették volna. Sajnos később még erről a kevésről is lemondani kényszerültek. Ezek az esztendőik biztató kezdetet jelentettek, amelynek azonban – nem Knerék hibájából – nem lehetett méltó folytatása. Kner Imre a nyomda munkájában legfontosabbnak a könyvkiadást tartotta. A szép könyv csinálás szenvedélyéről, amely annyira kitöltötte egész életét, így vallott: „Bármennyire is szereti az ember ezt az ősi mesterséget, az maga nem cél, hanem csak eszköz. Általános, üzleti, kiadói elgondolások megvalósításához, amihez mindhez kell az az érzés, hogy az ember beletartozik egy nagy nemzeti közösségbe, amelynek szüksége van az ember munkájára, amelyet szolgálni lehet és kell, amely megérti, elfogadja, s ezzel jutalmazza is az embert.”³⁴ A művészi kísérletezéseket nem tekintette önmagáért valóknak, függetlennek a könyv tartalmától, csupán a belső értéket kívánta megfelelő művészi formába öltöztetni. Soha nem választotta el egymástól ezt a két tényezőt. Munkásságának mégis vissza kellett szorulnia az egyik területre, a művészi kísérletezés síkjára, mert azt a tevékenységet, amelyet maga is legfontosabbnak tartott, a könyvkiadást, nem tette számára lehetővé a társadalom. Az élő magyar irodalom támogatásának programját nem valósíthatta meg egyrészt erkölcsi korlátai miatt, másrészt nem is volt kellő áttekintése az akkori irodalmi terméstről, Gyoma, a vidéki kisváros egyre jobban elszigetelte a nyomda ezernyi gondjával egyedül vesződő Knert. Egyre inkább szükségét érezte baráti segítségnek. Megpróbált ugyan valamit tenni az elszigetelődés ellen, bizonyára ezért folytatott kiterjedt levelezést Móra Ferentől Móricz Zsigmondig, egy sor jelentős, haladó íróval. Erősebb barátságot talán csak Szabó Lőrinc és Fülep Lajos iránt érzett. „Itt annyira elszigetelten élek, hogy a levelezés az egyetlen kapocs közöttem és a világ, illetve azok között az emberek között, akikhez fűz egyáltalán valami.”³³ Nála a barátság eszmei közösséget is jelentett, megerősítését annak, hogy érdemes dolgoznia. Bátorítást várt mások által is igazoltnak akarta látni saját törekvéseit. Könyvei nem jutottak el oda, ahova szánta azokat. A kudarc elkésérítette, ezért keresett legalább egy-két embert, aki képes volt arra, hogy megértse őt. Panaszkodik, hogy nálunk még a műveltebbek is mennyire kevésbé érdeklődnek saját területükön kívül eső dolgok iránt. Ez a szűklátókörűség nem engedi, hogy a könyvművészet fontosságát felismerjék, és milyen jól érzik magukat szinte minden „vizuális kultúra” nélkül. Szüksége lett volna munkájának elismerésére, mert nem saját maga számára dolgozott, hanem egy nemzeti közösségnek és egyre kevésbé érezte azt, hogy ennek a közösségnek szüksége van a munkájára. A tömegekhez akarta eljuttatni az „élet értelmét adó szépségeket”, ehelyett mire kényszerült? Egy szűk körű közönség bibliofil igényeit kellett kielégítenie olyan könyvekkel, amelyek készítésénél elsődleges szempont volt, hogy ne igényeljenek túl nagy befektetést, de azért megérdemeljék a szép tipográfiát. Az egyre gyéribben jövő kis kötetek valóban csak arra szolgáltak, hogy időnként emlékeztessenek a nyomdára. Egyre inkább a család legfiatalabbjainak kísérletező telephelyévé vált a nyomda, semmint valóóságos kulturális funkciót betöltő intézménnyé. A korszak legtehetségesebb,

legönfeláldozóbb magyar nyomdája arra kényszerült, hogy közigazgatási nyomtatványok kibocsátásával érje el célját, az emberek ízlésének formálását. Kísérletezéseinek páratlan tökéletességű tipográfiai eredményeit itt hasznosította legfőképpen, ahelyett, hogy valóban hozzá méltó megbízásokat kapott volna. Helyesen ismerte fel Kner Imre, hogy az emberek ízlésének formálása mennyire szükséges, – azonban nálunk egy ennél is egy alapvetőbb igény várt még kielégítésre: eljuttatni az irodalmat, a könyvet a magyar társadalom minden rétegéhez. Ennek azonban az adott korszak rendje gátakat szabott.

Mennyiben akadályozták kiadói tevékenységét objektív akadályok mellett szubjektív elképzelései? Mi volt a döntő ok abban, hogy a Kner nyomda, mint kiadó nem tudott érvényesülni? Valóban önmagát zárta volna Kner Imre a minőség magas szintjének követelésével olyan körbe, amelyben szükségszerűen magára kellett maradnia? Szerintem legfőbb és döntő akadály az a kor, amely nem adott számára lehetőséget ahhoz, hogy dolgozzék, amely lehetetlenné tette minden kezdeményezését, és amelynek lényege alapjaiban ellentétes volt azzal a felfogással, amit Knerék oly következetesen próbáltak megvalósítani két nemzedéken keresztül. Legfontosabb célkitűzéseikben már túlmutattak ezen a koron, öntudatlanul is egy haladóbb társadalmi rendszer könyvművészeti felfogását körvonalazva. Nem önmagát zárta magánosságba Kner Imre, kiemelkedő ember, morális szubjektív tulajdonságai ellentétbe kerültek a kor embertelenségével. Emellett a szubjektív akadályozó tényezők jelentéktelenné törpülnek. Valóban tévedhetett egy-egy író, költő megítélésében, nem ismerte fel világosan, kikhez kellene kötődnie, emberismeretét, értékítéletét nem minden esetben igazolta az idő. Túlságosan féltette nyomdája biztonságát és nem merte a kockázatot vállalni. Ez azonban annak is bizonyítéka, hogy Kner Imre nem volt korának jellegzetesen hazárdjátékos típusú kapitalistája. Apjától a régi kisüzem „tisztességes verseny” elvét örökölte, és sohasem tartotta elsődlegesnek az üzleti sikert. Mégis volt visszahúzó erő ebben a magatartásban, amely szinte sohasem merte vállalni a kockázatot. Mint legfontosabbat, számba kell vennünk a már elért minőségi szinthez való görcsös ragaszkodását. Erről az egyről Kner Imre nem tudott lemondani. Igaza volt. Még akkor sem tudott engedni a minőség követelményéből, ha ez veszélyeztette a könyvkiadást. Itt talán az a látszat, hogy az általa kevésbé fontosnak tartott dolgot emelte a lényegesek fölé, fölcserélve a művészi szint és a kiadás szempontját. Valóban lehetett ez is akadályozó tényező, de nem szabad a szubjektív tényezőket az objektívektől függetlenül vizsgálnunk, azt is meg kell néznünk, mi kényszerítette őt arra, hogy ezt a szorososan összetartozó két dolgot külön kellett választania. Miért csak úgy adatott meg számára a lehetőség, hogy választania kellett e két dolog között? Lényegében ezzel az alternatívával következett be törés kiadói elgondolása és a megvalósítható realitás között. Ellene hozzák fel néhányan morális magatartását is. A belső kényszer, amely nem engedte meg, hogy valamiben is megsértse az általa hivatásnak választott feladat komolyságát – merevvé tette őt. Csak olyan munkát tudott elvégezni, amit legszemélyesebb ügyének érzett, ez a legnagyobb emberi tulajdonság, s ha magatartását értékeljük, éppen ezt a tartást kell leginkább becsülnünk benne, ezt a megingathatatlan komolyságát, amely életének minden mozzanatát meghatározta, és irányította. Valóban voltak gyengéi is, nem volt csálhatatlan és megcáfolhatatlan ember, de komolyan hitt abban, hogy megvan „a maga elvégzendő kis feladata a földön” és erejétől telően mindent ezért tett életében, hogy megfeleljen ennek a feladatnak. A termelő munka nála igazán „művészi és

emberi élettartalommal tudott válni.” A kor értetlensége, az anyagi felelősségérzet a nyomdáért, és részben szubjektív gátjai ölték meg benne a kiadót. Még a technikai felszerelést sem tudta volna biztosítani a tömegkönyvek előállításához. A kézi szedés hagyománya valóban mesterei remek előállításának lehet az eszköze, de tömegméretekben dolgozni ezzel nem lehet. Új utat kellett volna keresni a technikai lehetőségekben. Kner Imrének azonban nem volt lehetősége a kísérletezésre. Szedőgépet kezdetben még nem tudott vásárolni, de később is olyan befektetést jelentett volna, amelyet az év nagy részében nem tudnak felhasználni éppen a kevés kiadás miatt. A 40-es években pedig egyre erősebben és egyre többször ötlük fel benne a kérdés: minek? Nemcsak a további célkitűzéseket illetően kérdezi ezt, hanem egész eddigi munkája értékelésénél is. Technikailag is szűk körbe volt zárva, ami csak bizonyos lehetőségek felhasználását engedte meg. Egyre inkább magára maradt. Lassanként elmarad az idő, néhány kivétellel, eddigi társasága is, a jövő egyre bizonytalanabb lesz: a fasizmus körvonalai egyre határozottabban bontakoznak ki a 30-as években. Még mindig töretlenül hisz abban, hogy ami keveset meg akar valósítani életében, azt úgy kell csinálnia, ahogyan ő maga jónak, igaznak látja. „És jaj lenne, ha egyszer a külső körülmények már azt is lehetetlenné tennék, hogy ez a kevés ember, aki ezért még áldozni és dolgozni hajlandó, már ezt se tehetné meg.”³⁵ 1939-ben Turoczi-Trostler Józseffel együtt kinyomtatja a régi magyar nyomdák betűmintakönyvét. De ami a legfájdalmasabb számára, az a mindjobban megerősödő gondolata, hogy hiábavalóan dolgozott, munkája sohasem kellett a társadalomnak. „Hogy az ember egészen önmagának csinálhasson ilyesmit, ahhoz megváltoztak az idők. És ha tudtam volna, hogy ennyire nem fog ez a két sorozat kelleni a magyar társadalomnak, nem is lett volna hitem megcsinálni, annyi időt, pénzt, anyagot és időt és energiát pazarolni rájuk... Ma jobban tudom, mint akkor, hogy muszáj volt, hogy kötelességem volt, de azt nem tudtam, hogy nem sikerül általa egy szándékú és felfogású emberekhez kontaktust teremteni vele. (A Kner Klasszikusokról és a Monumenta Literarumról van szó.) Akkor én ezt egy kiadói tevékenység alapvetésének szántam, de ennek megvalósítását kortársaim megtagadták tőlem... Nemcsak én veszítettem sokat ezáltal, ők még többet, de most már mindegy. Csak hogy legyen az embernek hite a nemzeti jelszavak őszinteségében azoknál, akik erre se tudtak figyelni.”³⁶ Elkeseredését főleg az indokolja, hogy a zsidótörvény értelmében minden felelős helyről el kell távolítani a zsidókat, ahol a „nemzeti lélek fejlődését” befolyásolhatná. Ez azt jelentette, hogy a könyvkiadás lehetősége teljesen megszűnik számára. Miért nem hagyta itt Magyarországot ilyen időkben, amikor annyian menekültek külföldre? Talán, mert maga sem tudta a lelke mélyén elhinni, hogy őt, aki annyit dolgozott a magyar kultúráért értelmetlenül elpusztíthatják. De volt egy ennél sokkal erősebb köteléke, amit nem tudott eltépni: a nemzethez tartozás érzése. Ez kényszerítette arra, hogy minden következményt vállaljon: „... de ezt az egyet tudom: most is, és mindig magyarnak érzem magam, nem gondolok egy percig sem arra, hogy elmenjek innen, nemcsak, mert nem tudok máshol, mint Magyarországon és magyarul élni. Ha visszagondolok arra a harminchat esztendőre, amit 12 éves korom óta munkában töltöttem, semmit sem bánok meg, semmit se tennék másként, mint ahogy tettem.”³⁶ Soha sem veszíti el azt a hitét, hogy arra, amit csinált, szükség van, de azt már nem tudja hinni, hogy a nemzet számot tart a munkájára. „És ezt a hitet visszanyerni nagyon nehéz, ha egyáltalán lehetséges.”³⁶ Hiábavalónak érzi lassanként már azt is, amiben nemrég még töretlenül hitt. „Nagyon fáj látni, mint hull, szét, mint vész el az, amit produkáltam, s mennyire hatástalan a

mai magyar nyomdászatban és könyvtermelésben.”³⁶ „... a fontos az, hogy mégis van néhány ember, aki ismeri, elismeri és méltányolja azt, amit csináltam, és ezekben az időkben ők ...szinte létem igazolását jelentik.”³⁷ Pedig ezekben a legkilátástalanabb időkben is volt, aki szükségét érezte annak, hogy együttműködjék vele: Radnóti Miklós 1941-ben! Régi kedves tervét szeretné megvalósítani: egy lírai sorozat kiadását, s az a nyomdász, akiben segítőtársat remélhet tervének kivitelezéséhez, Kner Imre. Fórumot lehetne biztosítani egy sor fiatal tehetségnek, műfordítóknak, stb. 1941-ben késő volt már. De maga az a tény, hogy Radnóti Knerben látta meg azt a társat, akitől még „ilyen” időkben sem idegenek az „ilyen” gondolatok, azt jelenti számunkra, hogy Kner a leghaladóbb törekvésekkel érzett közösséget. A fiatalok bizalma sokat jelentett számára, „léte” igazolását; éppúgy, mint Kodály Zoltán levelei, aki az utolsó esztendőig kitartott mellette. Tőle származik Tótfalusi Mentsége kiadásának gondolata. A kötetet 1942-ben Tolnai Gáborral rendezte sajtó alá. Kodály látja meg először Knerben Misztótfalusi utódját és megisméltetni véli az ő sorsában amannak tragikus életét. Kner Imre maga is sok vonatkozásban érezte közösnek a sorsukat. Mindenekelőtt a minőség „kultuszának” szem előtt tartásában. Mindenesetre az Isten adta nagy tehetségen kívül is van egy igen lényeges különbség közöttünk és Kis Miklós között: mi nem külföldről jöttünk haza, hanem az itteni viszonyok közt tanultunk és dolgoztunk mindig, s van üzleti érzékünk, meg öröklött tapasztalatunk... De ha nem lett volna annyi realitásérzékünk, ha nem maradt volna meg a helyes szemmértékünk, akkor mi is régen belepusztultunk volna a szebbért – jobbért való kísérletezésbe. Mi azonban kerestünk magunknak olyan munkaterületet, amelynek jövedelme biztosítja a keretek fenntartásának a lehetőségét, s amellet szívünk szerint áldozhatunk bizonyos dolgokra. Nagyon jól tudjuk azonban, hogy ez nem az igazi – az igazi feladat az volna: megsemmisíteni a tömegtermékeket, és milliókra hatni szép nyomtatványokkal”³⁸ – így summázta élete végén önmagához hűen és következetesen, hogy mi lett volna elvégzendő feladata. Még mindig lennének tervei, még mindig szeretne dolgozni. Most végre meg tudná írni mindazt, amit elméleti tudásban, tapasztalatokban, hosszú és nehéz kísérletezésekkel tanult, most már képes lenne arra, hogy komoly elméleti alapozást adjon eddigi gyakorlati tevékenységének. Nagy szakkönyvtárat gyűjtött össze, most lenne érzéke, kellő tájékozottsága ahhoz, hogy elmélyedjen benne. De nem csak az elmélyedés lehetősége bizonytalan, hanem féltett könyvtárának megmaradása is. Mindenképpen szeretné megőrizni könyveit. Az állandó létbizonytalanság arra készíti, hogy végső számvetést csináljon magával, felülvizsgálja, és összegezze eddigi tevékenységét. „Hogy a jövő mit rejt számunkra, azt nem tudjuk... lehet, hogy másképp kell értelmezni az olyan sorsot, amely nem az egyénnek, hanem a csoportnak jut osztályrészül... de azért mégis az a legnehezebb, a legfájdalmasabb érzés ... hogy hiszen én ide nem kellettem. Ez az érzés lerontja mindazt az öntudatot, amit 58 esztendei sikeres, sokak, a legjobbak által elismert munka eredménye adott, de csak akkor, ha az ember nem tudja megőrizni a hitét abban, amiben eddig hitt. Most még mindig úgy érzem, hogy sok minden történhet velem, s nem tudhatom, hogy ezt a sok mindent miképpen bírom majd elviselni, de azt hiszem, sohasem fogom majd revízió alá venni nézeteimet, soha nem fogom azt hinni, hogy másként kellett volna, bármit is tennem, mint ahogy tettem... s hogy mindazt, amit elérni szerettem volna értéktelen.”³⁸

Kner Imre gazdag életművet hagyott hátra befejezetlenül, és annak reménye nélkül, hogy akadhat valaha is nemzedék, amely értékelni fogja, és folytatja azt, amit ő kezdeményezett. Egész életműve csupán elindítását jelenti egy olyan mozgalomnak, amelynek kiteljesítéséhez generációk munkájára van szükség. Az elkeseredett hang csupán utolsó kilátástalan éveit jellemzi. Ő volt az, aki tudatosan dolgozott, nemcsak saját kora, hanem a jövő számára is, és tudta, hogy csak úgy van értelme mindannak, amit csinált, ha továbbadhatja eljövendő másoknak. Nem az egyes ember számít, hanem csak a mű, amelyet létrehozott, s amelynek alkotójától függetlenül is tovább kell élnie, hatásának nem szabad elveszni. És minden felnövekvő nemzedéknek figyelnie kell a múlt szavára, hogy ne hagyjon elveszni semmit az emberi munka értékeiből, hogy tanuljon belőlük, és beépítse annak eredményeit saját alkotásaiba. Arról a folytonosságról van szó, amelyet oly sokszor hangsúlyozott Kner Imre, amelyet múlt és jövő között meg kell teremteni, hogy ne kelljen a jövőnek előlről kezdenie, hanem a múlt hagyományait építve haladjon tovább. És egyben arról a felelősségről is, amivel minden nemzedék tartozik a jövőnek, és amellyel minden ifjú nemzedéknek vissza kell nyúlni a múlt értékeihez. Különösen arra a nemzedékre vonatkozik ez a felelősség, amelynek elődei olyan körülmények között éltek és dolgoztak, mikor úgy érezték: hogy a társadalomnak nincs szüksége a munkájukra, amikor ez a társadalom semmiféle ellenértéket, még a megbecsülést sem nyújtotta számukra. Ugyanakkor ez a hűség nem jelentheti az eredmények szolgai másolását. Minden generációnak feladata, hogy saját tehetségét hozzáadva építse, a kor és társadalom igényeinek megfelelően új vonásokkal gazdagítsa azt. A Kner nyomda legnagyobb érdeme az, hogy olyan alapozást adott, amely a mai, szocialista könyvművészetnek kiindulópontul szolgálhat. Ma nem kell előlről kezdeni a könyvművészet megteremtéséért vívott harcot, megkezdett úton kell továbbhaladnunk. Melyek azok a vonások, amelyek közösek Knerék munkásságában, és a mai könyvművészeti tevékenységben? A mai könyvművészet nem módszereiben és eszközeiben, hanem céljait illetően tér el a régi értelemben vett könyvművésztől. Legfontosabb ma számunkra: színvonalas irodalmat adni az olvasó kezébe, megszerettetni a könyvet, vágyat kelteni a benne rejtőző tudás birtoklása iránt, és egy olyan fajta igény kialakítása, amely nélkülözhetetlenné teszi a könyv segítségét munkában, tanulásban, szórakozásban egyaránt. A könyv egy új típusú ember formálásának eszköze, és a könyvművészetnek sem lehet másfajta feladata, minthogy ezt a célt szolgálja. Egyetlen olyan törekvéssel sem érhetünk egyet, amely öncélúan külön célokat jelöl ki a könyvművészet feladatául. Régi, avult elképzelésekkel kell szakítanunk, amelyeket ma is sokan vallanak még. Új tartalommal kell, megtöltenünk a bibliofília fogalmát. Nem fogadhatjuk el az olyan elképzeléseket, amelyek valódi rendeltetésüktől idegen jelleget akarnak rákényszeríteni a könyvre. Nincs szükségünk olyan elképzelésekre, amelyek azt kívánják, hogy tartalmától függetlenül is műtárgy legyen a könyv, amely pusztán kézbevevéskor is gyönyörűséget okoz. A külső keltsen érdeklődést a tartalom iránt, de sohasem szabad önálló életre kelnie. Csak annyiban jogosult, amennyiben hozzájárul a tartalmi élmény elmélyítéséhez. Ma használati tárgy a könyv. Éppen ezért nem lehet igénytelen külsejű, elterjedtségéből következik nagy ízlésnevelő lehetősége. Nem hódolhatunk olyan felfogásnak sem, amely szerint legyenek köznapi használatra szánt, igénytelen kivitelű, és ünnepélyesebb művészi céllal készült könyvek. Meg kell szüntetnünk ezt a múltból maradt törést. Minden nyomtatvány legyen művészi szintű, ez még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy különösebb gonddal készüljön egy részük, és művészet címre tartson

igényt. Lényeges kérdés ebben az esetben is az, kinek a számára készülnek ezek a könyvek. Kevés a létjogosultságuk, ha szűk körű igények kielégítésére szorítkoznak. Ha tehát mai céljainkat nézzük, abban különbözik a régiektől, hogy nem öncélú, és mindenki számára kíván dolgozni. Ha pedig a Kner nyomdát nézzük, ők a célkitűzéseiket illetően nem koruk hivatalosan elfogadott álláspontját vallották magukénak, hanem azon túljutva mai célkitűzéseink felé mutattak előre. Számukra ez a célkitűzés elméleti tétel maradhatott csupán, ma pedig már nem az elméleti célok tisztázása legfontosabb teendőnk, hanem annak gyakorlati megvalósítása. A minőség kérdése a másik dolog, amit a nyomda örökségeként át kell vennünk. Kner Imre mindig a legmagasabbra emelte a követelményeket, és akkor sem engedett, amikor ebben a „minőségért folytatott küzdelemben” teljesen magára maradt, s állítása szerint csak az a 20-25 nyomdász tudta értékelni munkáját, aki megérdemli az igazi nyomdász nevet. „Kner Imre nyilván magas mértékkel mérte a tipográfia művészetét, hogy csak 20-25 igazi nyomdászt talált a világon, de hát lehet-e, szabad-e mással mérni, mint a legmagasabb mértékkel, ha valóban azt akarjuk, hogy egyre emelkedőbb irányban haladjon a magyar könyvművészet.”³⁹ A könyv iránti szeretet, amely náluk a munka hivatássá emelését eredményezte, minden kor elé példaképpül állítható, mint ahogy példaképpül állítható morális magatartása, ami életének minden mozzanatát meghatározta. Talán ez az, amit legnagyobbra kell értékelnünk benne, s mellette azt a komolyságot, és felelősségérzetet, ami képessé tette arra, hogy áldozatot is hozzon ezért a munkáért. Segítséget jelent számunkra elméleti munkássága, amelyben tisztázta és kijelölte a könyvművészet fogalmát, feladatait, határterületeit, rendet teremtve ezzel abban a zűrzavarban, amely a századforduló könyvkészítését jellemezte. Csatlakozott a kor leghaladóbb mozgalmához, az angol Morrishoz anélkül, hogy mechanikusan másolta volna őket. Sajátos magyar könyvművészetet teremtett. Helyesen ismerte fel a nemzeti jelleg hangsúlyozásának szükségét, valamint azt, hogy a formai megújulásért elsősorban a népművészethez kell visszanyúlni. Szigorú felfogásuk, amely egyedüli és kizárólagos építőanyagként a betűt tartja, ma is csodálatos könyveket hozott létre. A minden díszről mentes, csak a betűre épülő könyvművészet kialakításában náluk a háború utáni nyomdai szegénység is közrejátszott. Az illusztrációkkal kísérletezés sok pénzt kívánt volna, amit ők nem tudtak biztosítani. Puritán stílusuk azonban soha sem vált egyhangúvá, mint azt egyesek állítják, s a vásárlóbázis hiányának oka nem a könyvek „nehézkés”, fárasztó tipográfiája volt. De az igaz, hogy utolsó esztendőikben kialakult stílusuk, „...minden jogosultság mellett is csak egyik lehetősége a könyvművészetnek, a modernnek is, de semmi esetre sem az egyetlen.”⁴⁰ Könyvtárában gyűjtött ugyan a franciás szellemű, könnyed, játékos stílusú könyvekből is, de maga sohasem készített ilyeneket. Idegen volt tőle ez a stílus, mint ahogy más problémák is idegenek maradtak egyéniségétől, de amit csinált, abban tökéleteset adott. Kner maga is helyesen ismerte fel, alkatának a klasszikus stílus felel meg leginkább, s hogy csak akkor kísérletezhetett volna eredményesen más stílusban is, ha olyan segítőtársai vannak, akik tehetségesebb művelői ennek a franciás irányzatnak. A mai könyvművészetben is csak egyfajta lehetőségnek kell tekintenünk a Knerék által kialakított klasszikus stílust, de nem kizárólagosnak. A puritán könyv mellett a színes kép fantázia világát is igényli a képzelet. Éppen ezért át kell venni a békéscsabai Tevan nyomda hagyományát is, amely egyenrangú tényezőnek tekinti a képet a betűvel. Ma inkább eltolódik az arány az illusztrált könyvkészítés felé. De nem szabad megfedkezünk arról,

hogy az illusztrált könyv is tökéletes tipográfiát kíván. Igaz, hogy a vizuális kultúra iránt ma igényesebb a közönség, mindez azonban még nem indokolja minden könyv illusztrálását.

Mit jelentsen ma a hagyományok továbbélése? Megismerni mindazt, ami a múlt eredményeiből segíthet, de tovább kell haladni. A könyv stílus meghatározói közül – technika, kor, tartalom – nálunk ma szívesen feledkeznek meg a korstílus követelményéről. A mai kor jellege merőben más, mint az a kor volt, amely Knerék munkásságát meghatározta. Alapvetésüket elfogadjuk, de ezen az alapvetésen egészen másfajta könyvművészetet kell teremteni.

Összegzésül talán annyit, hogy ami leginkább élő örökség ma a Kner hagyományból, elsősorban azok az elvi célkitűzések, amelyek saját korukban is legnagyobbá tették őket, és a mi korunk felé mutattak előre. Munkásságuk értelme, lényege nem vészett el, tovább él abban a történelmi folytonosságban, aminek csak összekötő kis része egy-egy emberöltő tevékenysége.

JEGYZETEK

- 1./ Fülep Lajos
- 2./ Szij Rezső: Új magyar könyvművészetért. Csillag, 1956
- 3./ Fülep Lajos
- 4./ Kner Imre: A könyv művészete. Rádióbeszéd. 1940.
- 5./ Kner Imre: Hagyomány és haladás. A könyv művészete 1957.
- 6./ Kner Izidor: Félévszázad mezsgyéjén Gyoma, 1931.
- 7./ Korabeli nyomdász szaklapból
- 8./ Kéki Béla: A Kner nyomda és a magyar könyvművészet. 1957.
- 9./ Kner Izidor: Röpke Lapok.
- 10./ Ignotus Hugó: Kner Imréről. Magyar Hírlap, 1930.
- 11./ Arany János:
- 12./ Kner Izidor: Röpke Lapok.
- 13./ Kner Izidor: Fél évszázad mezsgyéjén. Gyoma, 1931.
- 14./ Buday György: A magyar könyv társadalmi hivatása. Nyugat, 1931.
- 15./ Kozma Lajos: Egyéniség és hagyomány. A könyv művészete 1957.
- 16./ Király György: Kner könyvei. Nyugat, 1921.
- 17./ -"-
- 18./ -"-
- 19./ Kner Imre: Társadalmi és egyéni kultúra A könyv művészete 1957.
- 20./ Kner Imre: Levél Hevesy Ivánnak.
- 21./ Kner Imre:
- 22./ Kner Imre: Tipográfia és könyvművészet határai. A könyv művészete 1957.
- 23./ Kner Imre: Levél Hevesy Ivánhoz.
- 24./ Ipari nevelés és iparművészet. Gyoma, 1919.

- 25./ Kner Imre: Társadalmi és egyéni kultúra. A könyv művészete 1957.
- 26./ Kner Imre: - " -
- 27./ Magyar Grafika 1961.
- 28./ Kner Imre: A tipográfiai stílus elemei. A könyv művészete 1957.
- 29./ Kner Imre: A könyv művészete. Rádióbeszéd. 1940.
- 30./ Kner Imre: - " -
- 31./ Kner Imre: A nyomdász önképzésének útjai és eszközei.
- 32./ Levél Szabó Lőrinchez.
- 33./ -"-
- 34./ Levél Fitz Józsefhez.
- 35./ Levél Szabó Lőrinchez.
- 36./Levél Fitz Józsefhez
- 37./ -"-
- 38./ Kner Imre: Levél Kodály Zoltánhoz. Művészet, 1963.
- 39./Szj Rezső: Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet
- 40./ Szj Rezső: Utolsó esztendőik. Debrecen, 1962.
- 41./ Tersánszky J. Jenő: Kner Izidor. Nyugat, 1935.

BIBLIOGRÁFIA

- Kner Izidor: Félévszázad mezsgyéjén. Gyoma, 1931.
- Kner Izidor: Eszmék és viaskodások. Gyoma, 1906.
- Kner Izidor: Huszonhat esztendő. Gyoma, 1899.
- Kner Imre: Társadalmi és egyéni kultúra. A könyvkiadás feladatairól. A könyv művészete. 1957.
- Kner Imre: A tipográfia és a könyvművészet határai. A könyv művészete. 1957
- Kner Imre: Könyvtechnika és könyvművészet. A könyv művészete. 1957.
- Kner Imre: Kézzel készített és géppel gyártott könyv.
- Kner Imre: A nyomdász önképzésének útjai és eszközei.
- Kner Imre: A tipográfiai stílus elemei. Gyoma, 1933.
- Kner Imre: Divéky Józsefről. M. Graf. 1921.
- Kner Imre: A könyv művészete. Rádióbeszéd. 1940.
- Kner Imre: Nyolc levél a reklámról. Gyoma, 1931-35.
- Kner Imre: A színharmónia.
- Kner Imre: A magyar nyomdaipar kollektív propagandája. 1935.
- Kner Imre: Az öntőcédulákról. M. Graf. 1924.
- Kner Imre: Egy könyvoldal tipográfiai megoldásának lehetőségei
- Kner Imre: Tipográfiai megjegyzések Misztótfalusi Mentsége facsimiléjéhez.
- Kner Imre: Ipari nevelés és iparművészet. Gyoma, 1919.
- Kner Imre: Egy kimerített szakkérdéshez.
- Kner Imre: Tíz írás a nyomdászatról.
- Kner Imre: Korunk egyik legfontosabb problémája. Gyoma, 1935.
- Kner Imre: Művészet és nyomdászat. Szekszárd, 1907.
- Könyv a könyvről. Gyoma, 1912.

A könyv művészete. Bp. 1957.

Kalászkok és kévék

A Kner nyomda betűmintakönyve. 1940.

Artner Tivadar: Az illusztrálás művészetéről. M. Graf.1958.

Artner Tivadar: A könyv ifjú művészei. M.G.

Bálint Aladár: Három apró könyvecske

Elek István: A szeretet könyvei.

Haas Károly: Az év legszebb könyve. 1956. M. Graf.

Haas Károly: A szép könyvért

Haiman György: A magyar nyomdaipar fejlődéséről. M.G.

Husztai Sándor: A bibliofilia védelmében.

Ignotus Hugó: Kner Imréről. Magyar Hírlap, 1930.

Kaesz Gyula: Mai magyar könyvművészet. M. Graf.

Kaesz Gyula: A szép magyar könyv, 1957.

Kapr, Albert: Új könyvművészetért. Lipcse, 1958.

Kéki Béla: A Kner nyomda és a magyar könyvművészet. Bp. 1957.

Kovács Ilona: A Nyugat és a magyar könyvművészet megújulása M. Kvszle, 1962.

Kovács Máté: A magyar könyv és könyvtárkultúra kialakulása a szocializmus építésének kezdeti szakaszában. /nem tudom kiolvasni/, 1961-62.

Köpeczi Béla: Könyv és Tv. Élet és Irodalom, 1960.

Könyvkiállítás Moszkvában. A Könyvtáros, 1958.

Köpeczi Béla: A magyar könyv 15 éve. Bp. 1960.

Lengyel Lajos: Alkalmazott grafika és betűi a könyvek védőborítóján. M.G.

Lengyel Lajos: Az 1959-i évi Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás Lipcsében. M.G. 1959.

Lengyel Lajos: Könyvművészeti verseny 1958-as mérlege.

Móricz Miklós: A tipográfia művészei. M.G.

Pándi Ferenc: Szépmíves tipográfia. M.G.

Parczer Ferenc: Könyvgrafika és korszerűség. M. G.

Parczer Ferenc: Könyvkötések.

Parczer Ferenc: Bibliofilia rég és ma.

Parczer Ferenc: A szocialista könyvművészet kialakulása Magyarországon

Rába Leo: A bibliofilia halálára. M. Graf. 1931.

Szántó Tibor: A könyv esztétikája. M. Graf. 1957.

Szántó Tibor: A legszebb költemény-tipográfiai világverseny. M.G.

Székely Tibor: Tipográfiánk időszerű kérdései. M.G.

Szij Rezső: Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet Művészet, 1963.

Szij Rezső: A bibliofilia fellendüléséről. Művészet, 1963.

Szij Rezső: A magyar könyvművészetért. Csillag, 1956.

Szij Rezső: Bibliofil könyvkiadás. Valóság, 1959.

Szij Rezső: Új magyar betűtípus.

Szij Rezső: Az utolsó esztendő. Kner Imre emlékezete. 1962.

Sáfrány Györgyi – Szij Rezső: Kner Imre levelezéséből. 1961.

Kner Imre: A Kner nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története. Gyoma, 1941.

Kozma Lajos: Sziget könyve. Gy. 1925.

A Nyugatban megjelent könyvművészeti vonatkozású cikkek.

Buday György: A magyar könyv társadalmi hivatása. 1931. 1. köt. 53 – 56. p.

Kassák Lajos: A könyvről. 1928. I. 386. p.

Móricz Zsigmond: A közönség nevelése. 1931. II. 12.

Móricz Zsigmond: A könyv és az író a vásáron. 1931. I.

Bálint Aladár: A XX. század könyvművészete. 1921. I. 797. p.

Bálint Aladár: Kozma Lajos Új grafikai munkái. 1921. II.

Bálint Aladár: Illusztrált könyvek. 1921. II. 1766. p.

Braun Róbert: Könyv és metszetkiállítás. 1922. II. 1484. p.

Elek Artúr: Kozma Lajos Signet könyve. 1926. I. 475. p.

Elek Artúr: A magyar művészet stílusa. 1926. I. 676. p.

Elek Artúr: Kozma Lajos bútorai, interieurjei. 1927. I.

Elek Artúr: Magyar könyvművészet. 1930. I. 83. p.

Farkas Zoltán: Kozma Lajos jubileuma. 1934. II. 84. p.

Farkas Zoltán: A Kner nyomda Haggadája. 1936. I.

Háy Gyula: Kozma Lajos. 1929. I. 833. p.

Kner Erzsébet könyvkötései. 1925. I. 139.

Kállai Ernő: Kozma Lajos. 1926. I. 522. p.

Király György: A XX. század könyvművészete. 1921. 798. p.

Király György: Kner könyvei. 1921. II. 1762. p.

Lengyel Géza: Kozma Lajos rajzai. 1909. II. 161. p.

Kner Imre: Király Györgyről. 1922. 692. p.

Kozma Lajos: Király Györgyről. 1922. 691.

Laczkó Géza: Három Csepke könyv. 1921. I. 153. p.

Tersánszky J. Jenő: Kner Izidor. 1935. II. 210. p.

Naményi Ernő: Könyvművészet. 1928. I. 543. p.

Naményi Ernő: Könyvművészet. 1931. I. 211. p.

Schöpflin Aladár: Király György a kritikus. 1922.

Lehel István: Király György a tanár. 1922.

Feleky Géza: Sic fata (Király Györgyről). 1922.

Babits Mihály: Király György. 1922.

Móricz Zsigmond: Király György. 1922.

Czakó Ambró: Király György a publicista. 1922.